

**TANZİMAT SONRASI TÜRK EDEBİYATININ
KAYNAKLARINDAN BİRİ OLARAK HARPLER I:
KIRIM HARBİ (1853-1856)**

Ömer ÇAKIR*

ÖZET

Kırım Harbi 1853 yılında Osmanlı devleti ile Rusya arasında başlamıştır. Sebep: Osmanlı devletinin Rusların kutsal yerler ve Hıristiyanların himâyesi konusundaki taleplerini kabul etmemesidir. Ruslar bir süre sonra, Sinop'ta ani bir baskınla Osmanlı donanmasını büyük ölçüde tahrip etmiştir. İstanbul savunmasız kalınca çıkarları gereği bu şehrin Rusların eline geçmesini istemeyen İngiltere ve Fransa, Osmanlı devletinin yanında harbe dâhil olmuşlardır. Müttefik güçler ile Rusya arasındaki savaş 1856'ya kadar sürmüştür; nihayet Ruslar yenilmiştir. Bu savaş sırasında İstanbul'a gelen yabancı askerler, buradaki sosyal ve kültürel hayatı etkilemişlerdir. Böylece ilk defa batılılara özenen alafranga insan tipi ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Kırım Harbi hem devrin edebiyatında akis bulmuş hem de sonraki yıllarda yazılan eserlere konu olmuştur. O sebeple Tanzimat sonrası Türk edebiyatına kaynaklık eden olaylardan biri Kırım Harbi'dir. Makalemizde Kırım Harbi'nin Türk edebiyatındaki akisleri ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırım Harbi, Harp edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı'nın kaynakları

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ocakir2000@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

**AS ONE OF THE SOURCES OF TURKISH LITERATURE
AFTER TANZİMAT PERIOD WARS 1:
CRIMEAN WAR (1853- 1856)**

ABSTRACT

Crimean War began in 1853 between the Ottoman Empire and Russia. Casus belli was the fact that the Ottoman Empire did not accept the demands of Russia in terms of holy places and protection of Christians. After a while Russians destroyed Ottoman fleet largely with a sudden raid in Sinop. When Constantinople became defenseless, England and French that did not this city to be invaded by Russia due to their own interests allied with the Ottoman Empire in this war. The war between the allied powers and Russia continued till 1856, in the end, Russian were defeated. The foreign soldiers coming to Constantinople during the war affected social and cultural life of the city. Therefore, for the first time a European person type came out. Besides, Crimean War found reflection in the literature of that age and became a theme for the novels to be written in later days. Because of all this, one of the events source of Turkish Literature after Tanzimat Period is Crimean War. In our article, the reflections of the war were analyzed.

Key words: Crimean War, War literature, Sources of New Turkish Literature

Giriş

Türk edebiyatı tarihi yaygın kabul edilmiş bir tasnifle; “İslam öncesi Türk edebiyatı”, “İslamî dönem Türk edebiyatı” ve “Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatı” olmak üzere üç ana bölüm halinde ele alınmaktadır. Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatı için bu adlandırmanın dışında; “Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatı”, “Arayışlar Devri Türk Edebiyatı”, “Çağdaş Türk Edebiyatı”, “Yeni Türk Edebiyatı” gibi adlandırmalar da yapılmaktadır. Bunlar içinden “Yeni Türk Edebiyatı” adlandırmasının biraz daha yaygın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

kullanıldığını söylemek mümkündür. Örneğin elinizdeki özel sayıda da “Yeni Türk Edebiyatı” kavramı tercih edilmiştir.

Yeni Türk Edebiyatı denildiğinde yine yaygın bir kabulle 1839 yılında Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra gelişen Türk edebiyatı kastedilmektedir. Bununla beraber Türk edebiyatında yenileşme yönündeki arayışları 1800’lü yılların başlarına hatta daha gerilere XVIII. asra kadar götürülenler de bulunmaktadır.¹ Bize göre, yenileşmenin başlangıcına ilişkin kesin bir tarih vermek oldukça zordur. Bu bağlamda M. Kayahan Özgül’ün Türk edebiyatındaki değişim ve yenileşmenin izlerini takip için kullandığı; devletin değişimi, insanın değişimi, şairin değişimi ve nihayet şiirin/edebiyatın değişimi şeklindeki yöntem daha sağlıklı görünmektedir.² Dolayısıyla, Türk edebiyatı tarihinin yaşadığı üçüncü büyük değişime ilişkin hem adlandırmada hem de tarihlendirmede tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bununla beraber yukarıda belirtildiği üzere Tanzimat sonrası gelişen Türk edebiyatı için Yeni Türk Edebiyatı ifadesinin daha kuşatıcı olduğu söylenebilir.

Yeni Türk Edebiyatı’nı önceki dönemlerden ayıran özellikler sıralanacak olursa şu iki unsurun mutlaka zikredilmesinde fayda olacaktır: Batı tesiri ve edebî eserlerdeki içerik değişimi. Zira, Tanzimat sonrası gelişen Türk edebiyatı Batı’dan çok yönlü olarak etkilenmiş; bu sayede hem yeni türlerle tanışmış hem de mevcut türlerde şekil ve içerik açısından bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin, sone, terza-rima gibi şiir şekillerini Batı’dan öğrenen Türk edebiyatı makale, roman ve tiyatro gibi türlerle de Tanzimat sonrası tanışır. Bunun yanında Batılı anlamda “medeniyet”, “hak”, “hukuk”, “kanun”, “adalet”, “akıl” gibi kavramların Tanzimat dönemi edebiyatçılarının zihnini bir hayli meşgul ettiği bilinmektedir. Bu noktada Yeni Türk Edebiyatı’nın kaynakları elbette merak konusudur.

Yeni Türk Edebiyatı’nın kaynakları denildiğinde bize göre iki başlık öne çıkmaktadır: Bunlardan biri bibliyografik kaynaklar,

¹ Geniş bilgi için bkz. M. Kayahan Özgül, *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ank., 2000, s. 3-12.

² Geniş bilgi için bkz. M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu’ndan Pera’ya Selâmetle*, Hece Yay., Ank., 2006, 432 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

diğeri de Yeni Türk Edebiyatı'nın –bu dönem sanatçılarının ve eserlerinin- beslendiği ve etkilendiği kaynaklardır. Konunun ikinci ayağını ön plana alarak Yeni Türk Edebiyatı'nın kaynaklarına baktığımızda “hem Avrupa kültüründen hem de gelenekten beslenme”nin (...) vazgeçilmez bir husus” olduğu görülmektedir. O sebeple Yeni Türk Edebiyatı'nın beslendiği kaynakları; “gelenekten tevarüs eden kaynaklar”, “Halk edebiyatından gelen kaynaklar”, “Dîvan edebiyatından gelen kaynaklar” ve “Batıdan gelen kaynaklar” şeklinde gruplandırmak mümkündür.³

Yeni Türk Edebiyatı'nın ayırıcı vasıfları arasında; Batı'dan etkilenme, eskiye göre şekil ve içerik değişimi gibi özellikler öne çıksa da beslendiği kaynaklar açısından bazı değişmeyenler olduğu görülmektedir. Mesela, “harpler” bunlardan biridir. Zira, savaşlar Eski Türk Edebiyatı'nda olduğu gibi Tanzimat sonrası Türk edebiyatında da bazı eserlerde çok önemli bir kaynak olmuştur. Bilindiği gibi Divan edebiyatında savaşları konu edinen eserlere “Gazâvatnâme”⁴ denilmektedir. Ayrıca, sosyal konulara kapılarını fazla açmasa da Divan şiiri içinde çeşitli savaşlarla ilgili müstakil şiirler de bulmak mümkündür.⁵ Mesela bu bağlamda, Hâfız Ahmed Paşa (1564-1632)'nin Sultan IV. Murad'a, Bağdat kuşatması (10 Safer 1035/11 Kasım 1625) sıralarında yazıldığı tahmin edilen eseri⁶ ile IV.Murad'ın bu mektuba aynı vezin ve kâfiyede cevabı⁷ zikredilebilir. Halk edebiyatında savaşları konu edinen türkü ve destanların yanında destanî halk hikâyelerinin de varlığı (Dede Korkut Hikâyeleri, Köroğlu Hikâyeleri vs.) hatırlanabilir. Dolayısıyla tarihi savaşlarla dolu olan Türklerin yaptıkları savaşların -

³ Mehmet Önal, *Yeni Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Geliştirilmiş 3.bsk., Ank., 2008, s. 174-177.

⁴ Bkz. A. Sırrı Levend, *Gazâvatnâmeler ve Mihâl Oğlu Ali Bey'in Gazâvatnâmesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. 1956.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Karahan, “Türk Klâsik Edebiyatı ve Halk Edebiyatında Barış ve Savaş”, *Millî Kültür*, C. 1, Sayı: 12, Aralık 1979, s. 20-22; F.Kadri Timurtaş, “Eski Türk Edebiyatında Kahramanlık”, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yay., 2.bsk., İst., 1990, s. 124-136.

⁶ *Mecmua-i Eş'ar ve Mektûbât*, 06 MK. Yz. A. 2337, 5b; *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*, Yıl: 24, Cilt. XXX, Sayı: 274, 1 Temmuz 1974, s. 48-49.

⁷ *Mecmua-i Eş'ar ve Mektûbât*, 06 MK. Yz. A. 2337, 6a.; *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*, Yıl: 24, Cilt. XXX, Sayı:274, 1 Temmuz 1974, s. 63.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

belki yeterli olmasa da⁸ akisleri Türk edebiyatında çeşitli eserlerde yer almıştır. O sebeple Tanzimat sonrası Türk tarihinde meydana gelen savaşlar da Yeni Türk Edebiyatı'nın önemli kaynaklarından birini oluşturur.

Tanzimat (1839) sonrası esas alındığında tarihî açıdan Yeni Türk Edebiyatı döneminde meydana gelen belli başlı savaşlar şöyle sıralanabilir: "Kırım Harbi (1853-1856)", 93 Harbi olarak bilinen "1876-1877 Osmanlı-Rus Harbi", "1897 Osmanlı-Yunan Harbi", 1911 Osmanlı-İtalyan Harbi yahut "Trablusgarb Savaşı", 1912-1913 yıllarında gerçekleşen "Balkan Savaşı", 1914-1918 arası "Birinci Dünya Savaşı", 1919-1922 arası "Kurtuluş Savaşı", 1950'de girilen "Kore Savaşı" ve nihayet 1974'te meydana gelen "Kıbrıs Savaşı".

Tanzimat'tan günümüze doğru gelindiğinde; harp edebiyatı vadisinde veya tarihî roman, tiyatro, hikâye ya da şiir bağlamında söz konusu savaşlarla ilgili birçok eserin kaleme alındığı görülmektedir. İşte bunlardan biri yukarıda belirtildiği üzere 1853-1856 yılları arasında meydana gelen Kırım Harbi'dir. Diğer savaşların birçoğunun edebiyatımızdaki akisleri üzerinde akademik çalışmalar yapılmışken⁹ Kırım Savaşı üzerindeki akademik çalışmaların savaşın sadece tarihî cephesi ile sınırlı olması dikkat

⁸ Yahya Kemal, "Edebiyatımız Niçin Cansızdır?" adlı makalesinde bu eksikliğe şöyle dikkat çeker: "Büyük harpte, on cephemizin ateşinde hazır bulunmuş çok güzide ve edebiyat meraklısı bir askerimizin elinde bir gün Çanakkale destanımıza dair Fransızca, mâruf bir eserimizi gördüm; yine bize dair ve yine Fransızca olmak üzere buna benzer daha kitaplar vardı. Bunu görünce kalbimde bir acı hissettim. Döktüğümüz kanın bile manzarasını Fransızcadan seyretmeye mahkûmuz dedim. Bizim harp cephelerimiz, edebiyatımızda binbir safhalarıyla yokturlar, demek ki çok eski harplerimiz gibi bunlar da, seneler geçtikçe unutulacaklardır!" (*Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İst., 1984, s. 148-149).

⁹ Bkz. Nurcan Uçak, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri*, Gazi Ün., Sos. Bil. Enst., (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ank., 1997.; Cafer Şen, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri*, Gazi Ün., Sos. Bil. Enst., (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 1997.; Harun Duman, *Balkan Savaşı Edebiyatımız*, Marmara Ün. Sos. Bil. Enst., (Basılmamış doktora tezi), İst., 1991; Nesîme Ceyhan, *Balkan Savaşı Hikâyeleri*, Selis Yay., İst., 2006.; Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*, İletişim Yay., İst., 2004, 520 s. ; Ömer Çakır, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ank., 2004, 230 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

çekicidir. Zira, -şimdilik- tespit edebildiğimiz kadarıyla Kırım Harbi'nin Türk edebiyatındaki akisleri üzerinde müstakil bir tez hazırlanmadığı gibi konuyu en azından ana hatları ile ele alan bir makale de yayımlanmamıştır.¹⁰ Oysa, Tanzimat sonrası Türk edebiyatı içinde edebiyatçılarımızı etkileyen ve dolayısıyla "Yeni Türk Edebiyatı"na kaynaklık eden ilk harp, Kırım Harbi'dir.

Kırım Harbi, Türk harp edebiyatı için bir dönüm noktası olur. Zira, bazı araştırmacılara göre, harp edebiyatı bağlamında İstanbul'da bu savaşa gelinceye kadar yazılan eserler hem "az", hem "samimiyetten uzak yahut taşralı ediblerin eserleridir." Halbuki "bu hâl, Kırım Harbi esnasında değişmeye başlar" ve "artık savaş entelektüel edibin de ilgi sahasın[a]" girer.¹¹ Bunun yanında aşağıda bahsedileceği üzere, Kırım Harbi'nin Osmanlı insanının o yıllardaki sosyal ve kültürel hayatını da etkileyen yönleri bulunmaktadır. İşte, yazımızda ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde Kırım Harbi'nin Türk edebiyatındaki akisleri üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede önce, söz konusu harbin kısaca tarihî ve sosyo-kültürel cephesi hakkında bilgi vermenin mevzunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacağı inancındayız.

1. Kırım Harbi'nin Tarihçesi

Osmanlı tarihinde XIX. asrın ortalarında meydana gelen önemli olaylardan biri Rusya ile yapılan Kırım Savaşı'dır. Osmanlı devleti bu savaşta 1853-1856 arası Rusya'ya karşı değişik cephelerde savaşmak zorunda kalmıştır. Üç yıl gibi uzun bir süre devam eden Kırım Savaşı'nın Türk ve dünya tarihi bakımından önemi büyük olmuştur.

Kırım Savaşı, fiili olarak 22 Haziran 1853'te Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgali ile başlamıştır. Sebep: Osmanlı devletinin, Rusların kutsal yerler ve Hıristiyanların himâyesi konusundaki taleplerini kabul etmemesidir. Rus ordusu savaşın başlarında Eflak ve Boğdan'a girdiyse de Tuna boylarında Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında tutunamamış; özellikle Silistre

¹⁰ Bizim bu yazıda kullandığımız dipnotlarda görüleceği üzere konunun belli bir yönünü ele alan bazı makaleler bulunmaktadır. (Ö.Çakır)

¹¹ M. Kayahan Özgül, *Araışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*, s. 42.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Savaşı'nda (14 Nisan-23 Haziran 1854) büyük bir yenilgiye uğramıştır. Osmanlı ordusu, Rusya'ya karşı Balkan cephelerinde ayrıca Olteniça ve Çatana zaferlerini kazanmıştır.

Savaşın başlamasından bir yıl sonra Osmanlı devletinin yanında İngiltere, Fransa ve Sardunya Krallığı da Rusya'ya karşı savaşa girmiştir (12 Mart 1854). Bunda Rus donmasının ani bir baskınla (30 Kasım 1853) Sinop'ta bulunan Osmanlı donanmasını önemli ölçüde tahrip etmesinin büyük etkisi vardır. Zira, Türk donanmasının neredeyse tamamının mahvolmasının ardından Karadeniz boğazı savunmasız kalmış ve İstanbul, Rus işgaline açık hale gelmiştir. Bunun üzerine menfaatleri gereği kaygılanan İngiltere ve Fransa Osmanlı devletinin müttefiki olmuşlardır. Bu ittifak Osmanlı devletinin de işine yarayacaktır.

İngiltere'nin en önemli endişesi boğazların ve İstanbul'un Rusya'nın eline geçmesi; böylece Rusların tarihî sıcak denizlere inme emelinin gerçekleşmesidir. O sebeple ittifak kuvvetlerine Sivastopol'un ele geçirilmesini teklif eder. Bu askerî limanın ortadan kalkması Rusya'nın Karadeniz'deki her türlü hareketini felce uğratacak, bu suretle İstanbul işgal tehlikesinden uzak kalacaktır. Bu teklif Osmanlı devletinin de menfaatindedir. İşte bu amaç doğrultusunda bir yıla yakın sürecek (24 Eylül 1854- 9 Eylül 1855) olan Sivastopol Muharebeleri yapılmıştır.

Öte yandan, Kırım Harbi'nin önemli bir bölümünü de Kafkaslarda meydana gelen muharebeler oluşturur. Sivastopol kuşatması devam ederken Kafkas Cephesi'nde ilerleyen Ruslar, Kars'ı işgal etmiş ve yöre halkına büyük zulümler yapmışlardır.

Rusya, Sivastopol'da müttefik ordularına uzun süre karşı koymuş ve iki taraf arasında kanlı savaşlar meydana gelmiştir. Bu sırada Türk askerleri kahramanlık ve fedakârlıkları ile müttefik askerlerine örnek olmuşlardır. Çoğu zaman boğaz boğaza geçen muharebeler neticesinde daha fazla dayanamayan Rus ordusu, geri çekilmiş ve Eylül 1855 ortalarında müttefik orduları Sivastopol'u tamamen ele geçirmişlerdir.

Netice itibariyle Rusya, Fransa'nın barış çağrısını kabul etmek zorunda kalmış ve 1856 Mart'ında müttefik devletlerle Rusya arasında Paris Antlaşması imzalanmıştır. Kars, bu antlaşma

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

gereğince tekrar Osmanlı yönetimine geçerek özgürlüğüne kavuşmuştur.

Tarihî olarak kısaca özetlemeye çalıştığımız Kırım Harbi¹² askerî, siyasî ve ekonomik açıdan araştırılıp incelenebilir. Zira, savaşın bu açılardan Osmanlı devletini ilgilendiren yönleri vardır. Söz gelişi Osmanlı devleti bu savaş sırasında donanmasını neredeyse tamamen kaybetmiş ve kendini savunmak için başka güçlere ihtiyaç duymuştur. Askerî yardımın yanında savaşın getirdiği ekonomik kriz sonucu Osmanlı devleti ilk kez dış borç almak zorunda kalmıştır. Yine bir nevi zorunda kalarak 1856'da Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir. Bu noktada ilkler bağlamında söylenecekleri savaşta tüfeğin kullanımının ilk kez Kırım Harbi'yle başladığı yönündeki bilgi de ilave edilebilir.¹³

Diğer yandan, savaşın getirdiği mecburiyetlerden yararlı olanlar da yok değildir. Örneğin bu savaşla Osmanlı devleti askerî de olsa ilk kez "telgraf"ı kullanmaya başlamıştır.¹⁴ Bunlar üzerinde durulabilir; ancak Kırım Savaşı'nın diğer savaşlarda olduğu gibi

¹² Kırım Harbi'nin tarihî cephesi hakkında geniş bilgi için bkz. Mahir Aydın, "Kırım Savaşı", *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, Yeni Türkiye Yay., Ank., 2003, s. 123-140.; "Mithat Sertoğlu, "Kırım Harbi ve Sivastopol", *Resimli Tarih Mecmuası*, C. 3, Nu.30, Haziran 1952, s. 1513-1518.; Emin Ali Çavlı, *Kırım Harbi*, Hilmi Kitabevi, İst., 1957.; Atilla Çetin, "Kırım Savaşında Çatana Meydan Muharebesi Zaferi ve Bir Resim (5 Ocak 1854)", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C. 4, Nu.40, Nisan 1990, s. 45-46.; Aziz Kaylan, *Kırım Savaşı*, Milliyet Yay., Ank., İst., 1975, 185 s. ; Mustafa Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), İst., 1993, 202 s. ; Hakkı Yapıcı, *Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi(1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum, 1999, 129 s.; http://tr.wikipedia.org/wiki/Kırım_Savaşı, 09. Ocak 2009.

¹³ Timothy Gowing, *Kırım Savaşı*, (Çev. Gülşen Demir), Adapa Yay., Ank., 2005, s. XI.

¹⁴ Osmanlı hatları vasıtasıyla Avrupa'ya iletilen ilk telgraf metni "Müttefik ordular Sivastopol'a girmiştir" şeklindedir. Bkz. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150.Yılında Tanzimat*, (Haz. H.D. Yıldız), Ank., 1992, s. 185; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Kırım Savaşı'nda Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması 22-23 Mayıs 2006*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İst., 2007, s. 130.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

bir de cephe savaşı veya cephe gerisinde yaşayan "bi-rey/insan" üzerindeki etkileri vardır. Bunun da araştırılıp irdelenmesi ve incelenmesi gerekir. Zira Kırım Harbi, hem o yıllarda bu savaşa katılan askerlerde hem de cephe gerisinde savaşı yakından takip eden aydınlar ve sanatçılarda çeşitli duygu ve düşünceler uyandırmıştır. Bunları, olayları olduğu gibi aktarmakla görevli tarih kitaplarından bulmak çok zordur. Oysa harbin insanda uyandırdığı türlü duygu ve düşünceleri harp edebiyatı vadisinde yazılan eserlerde bulabiliriz.

2. Kırım Harbi'nin Sosyal ve Kültürel Hayata Etkileri

Savaş gibi büyük bir olayın harbe giren ülkelerdeki insanların hayatını başta ekonomik olmak üzere çok yönlü olarak etkilememesi mümkün değildir. Bu bağlamda savaşın etkilerinden o ülkedeki sosyal ve kültürel hayat da payını alır. Kırım Savaşı'na bu açıdan baktığımızda konu daha da bir önem kazanmaktadır. Zira, bu savaş sebebiyle başta İngiliz ve Fransız askerleri olmak üzere çok sayıda yabancı asker, birkaç yıl, farklı bir kültür ve medeniyetin başkentinde, İstanbul'da ikamet etmişlerdir. Bu durum; "önceleri sadece devlet ricâlinin tanıyıp önemseydiği, hattâ benimseydiği Batı medeniyetiyle sıradan Osmanlı'nın ilk defa yüz yüze ve yan yana gelişinin"¹⁵ de bir ifadesidir. Dolayısıyla bu tablo, Kırım Harbi sırasında İstanbul'un sosyal ve kültürel hayatında bazı değişikliklere sebep olacaktır.

Devrin en iyi anlatıcılarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa, değişimde motor gücün ekonomi olduğuna işaretlerle şöyle der:

"Kırım muharebesinde Fransız, İngiliz ve Sardunyalı askerleri İstanbul'a geldiklerinde altınları su gibi akıttılar. İstanbul esnafı bu yüzden büyük temettü ettiler. O esnada vuku bulan sûr-u hümayunlarda ise çarşı esnafı, aalehusus kuyumcular fevkalade istifade ederek onlar da kibarâne yaşamağa alıştılar ve Boğaziçi'nde yalılar tutmağa kalkıştılar."¹⁶

¹⁵ M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*, s. 87.

¹⁶ Haluk Y. Şehsuvaroğlu'na istinaden (*Boğaziçi'ne Dair*, Turing Yay., İst., 1986, s. 208) Cevdet Paşa'dan nakleden Mustafa Armağan, "Florence Nightingale

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Kadın yazarlardan Selma Rıza'nın şu tespitleri de Cevdet Paşa'nın söyledikleri ile paralellik arz eder:

“Kırım Harbi sırasında dince, milletçe arada hiçbir özel ve manevî bir ilişki olmadığı halde, sadece gizli bir politikayı ‘yardım’ maksadına dökerek, savaş gayretiyle İstanbul'a gelen İngiliz, Fransız ordularının Türkiye havasına karıştırdıkları uygarlık kokusu, İslam halkının gözüünü Batı'nın parıltısına doğru çekerek, Avrupa âdetleri gittikçe yayılmış ve bütün bütün halk tarafından benimsenmişti.”¹⁷

Önce, Gelibolu'ya gelen daha sonra da İstanbul'da toplanan İngiliz, Fransız ve Sardunyalı askerlerinin toplamı 150.000 civarındadır. Bunlardan İngilizler daha çok Anadolu yakasında Üsküdar'a, Fransızlar ise Avrupa yakasına yerleşirler. Dolayısıyla farklı kültür ve medeniyete ait bu denli büyük bir kalabalık kısa süre içinde İstanbul'daki Osmanlı insanının hayatını etkilemede gecikmez. Ancak bu tesir zaman içinde sadece esnafın cebine para girmesi ve bunun doğurduğu sonuçlarla sınırlı kalmayacaktır.

Konu ile ilgili araştırmalardan öğrendiğimize göre; *“Osmanlı hükümeti ittifak güçlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için elinden gelen gayreti gösterir, yabancı komutanların yerleşmesi için bazı aileler evlerinden çıkarılır ve ikamet edilen kışlaların yakınında ittifak askerleri için meyhane açılmasına müsaade edilir. Hatta Fransızların Karacaahmet mezarlığına ve başka mezarlıklara karşı sergiledikleri saygı sınırlarını aşan davranışlar bile sineye çekilir.”¹⁸* Öyle ki, *“İngiliz amiral Adolphus Slade'nin verdiği bilgilere göre, Fransız askerleri, namaz kılınırken camilerde dolaşüyor, kapalı hanımlara hoş olmayan gözlerle bakıyor, sokak köpeklerini zehirliyor, limanlarda*

Üsküdar'da”, *II Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler, C. I, Üsküdar Belediyesi Yay., İst., 2004, s. 128.*

¹⁷ Selma Rıza, *Uhuvet*, (haz. N.F.Alsan), Ank., 199, s. 1-2'den nakleden M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yay., Ank., 2006, s. 88, dipnot: 64.

¹⁸ Fatih Akyüz, *Kırım Savaşı'nın Lojistiğinde İstanbul'un Yeri*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 147-148.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

martıları, caddelerde ise güvercinleri öldürüyor, minarede ezan okuyan müezzine alay ediyor ve oymalı mezar taşlarını kırarak eğleniyorlardı. Fransız askerlerin İstanbul'da ikamet ettiği yerlerden birisi Davut Paşa Kışlası'ydı. Buradaki askerler, her gün Fransa'nın Galata'da tesis etmiş olduğu emniyet merkezine gidip gelmekte ve bazen yollarını karıştırıp mahalle aralarına dalmakta ve özellikle geceleri kavgalara neden olmaktaydılar."¹⁹

Anlaşılaçağı üzere, müttefik askerleri İstanbul'daki günlük hayatı ciddî anlamda etkilemişler; zaman zaman Türk insanının tepkisini çeken bazı davranışlarda da bulunmuşlardır. Osmanlı devleti ise yapılanlar karşısında ister istemez sabırlı olmaya çalışmıştır. Ancak kamuoyunun olan bitenden rahatsız olmaması mümkün değildir. Salih Hayri'nin Kırım Harbi'ni anlatan eserinden aldığımız şu mısralar oldukça manidar olsa gerektir:

Aşırı yüz verip efrence
Uğradı devlet ü millet rence
Sığmayan beldelere ne ki var
Serseri, sâbıkalı, sahtekâr
Tutup İstanbul'u hep bî-pervâ
Ecnebi etti ihâta hayfâ
Ne tezâkir ne tefahhus ne suâl
Tard u teb'îdleri emr-i muhâl
Âdet-i belde vü kanun ü nizâm
Dinlemez olsa da farazâ ifhâm²⁰

Diğer yandan, müttefik subaylar o yılların İstanbul'undaki zevk ve eğlence hayatında da yerlerini alırlar. M. Şakir Ülkütaşır'ın anlattığına göre, "gelen müttefik askerlerden bilhassa Fransız subayları, hem şık giyimli hem fazla zevkperest idiler. O zaman, zevk ve safa hayatı Beyoğlu'nun Cadde-i Kebir'i(şimdiki İstiklâl Caddesi) ile, Galata'nın Mumhane caddesinde toplanmıştı. Buralar, her gün biraz daha yeni yeni tiyatrolar, gazinolar, kafeşantanlarla süslenen büyük bir zevk, eğlence muhiti idi. Bilhassa şık Fransız subayları bu çevrelerde bü-

¹⁹ Adolphus Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, (Çeviren: Ali Rıza Seyfi), İstanbul, 1943, s. 213'ten nakleden Fatih Akyüz, a.g.t., s. 148.

²⁰ Necat Birinci, *Kırım Zafernâmesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1988, s. 15.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

yük bir zevk hayatı yaşıyorlardı. Hatta o zaman devlet bile müttefik subayların eğlenceleri için ancak Beyoğlu semtinde, çalgılı ve kadınlı toplantılar yapılmasına göz yumacağını müttefik kumandanlara bildirmişti.”²¹

Yine, Ülkütaşır’dan öğrendiğimize göre, İstanbullular arasında uzun yıllar yaşamış olan “Didon” tabiri de Kırım Harbi vesilesiyle İstanbul’da yaşayan Fransız askerlerinden kalmadır. Zira, “Konuşma sırasında Fransızların ekserisiya ‘dis donc’ (söyle bakalım!) sözlerini çok kullandıkları malumdur. İşte bu sözleri sık Fransız subaylarının ağzından sık sık işiten İstanbul halkı o zaman müttefik subaylara, daha sonra da bütün Frenklere “Didon” unvanını vermişlerdi. Didon tabiri, Türk halkı arasında sadece Frenklere verilen bir unvan olmakla kalmamış, Türklerden şıklığa, alafrangalığa heves eden, yani Avrupa kıyafetini taklit eden, âdetlerini kabul edenlere de verilmişti” diyen yazar, somut örnek olarak da “Kuleli vakasında (15 Eylül 1859) faal rol oynayanlar arasında bulunan Tophane kâtibî Didon Ârif Bey’in pek meşhur” olduğunu belirtir.²² Özgül’ün de belirttiği gibi

*Didonun elinde burğu
Hanım didona vuruldu
türküsü o günlerden kalmış olmalı. Âşık Râzî’nin
Gördün mü sen Paris’te tahsîl etmiş çakalı
Çenesinde didonun bir top keçi sakalı*

mısraları ise, Türkler arasındaki alafrangalık merakına edebiyat yoluyla gösterilen tepkinin ilk örnekleri sayılabilir.”²³

Tophane kâtibî Didon Ârif Bey örneğinde olduğu gibi, Kırım Harbi’ndeki kültürel etkilenmenin tesirinde en çok kâtipler mi kalmıştır, bilinmez. Ancak meşhur “Kâtibim” şarkısının da söz konusu tesirin ürünü olduğu yönündeki rivayet oldukça ilginçtir. Bilindiği üzere İstanbul’a gelen İngiliz askerlerinin bir kısmına Selimiye kışlası tahsis edilir. Rivayet odur ki, İngiliz ordusundaki İskoç alayını kısa eteklerle gören halk bunlara “donsuz asker” lakabını verir. Bu askerler İstanbul’dan ayrılırken İskoçyalı bir bestekâr onlar için bir marş besteler. Daha sonra “bir İstanbul külhanisi Se-

²¹ M. Şakir Ülkütaşır, “Kırım Savaşı’nın İstanbul’daki İzleri Didon ve Didonlar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 1, Nu.2, Yıl:1969, s. 26.

²² M. Şakir Ülkütaşır, a.g.m., s. 26-27.

²³ M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu’ndan Pera’ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yay., Ank., 2006, s. 88.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

limiye Kışlası'nın Üsküdar yolu üzerinde olmasından esinlenerek ve "donsuz asker"ler için yazılan marşın müziğini kullanarak kâtiplerle dalga geçmek için "Üsküdar'a giderken..." türküsünü yaz"ar.²⁴

Çeşitli kaynaklara dayanarak yukarıda verdiğimiz birkaç örnek göstermektedir ki Kırım Harbi'nin o yılların İstanbul'undaki sosyal ve kültürel hayata büyük etkisi olmuştur.²⁵ Didon tipi, alaf-rangalık gibi unsurları göz önüne aldığımızda bu etkinin kalıcı izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Galiba, sonraki yıllarda yazılan romanlarda (Felâtun Bey ile Râkım Efendi, İntibah, Araba Sevdası), karşımıza çıkacak olan didon kılıklı alafranga tiplerin ilk örneklerini Kırım Harbi günlerinde aramak gerekir. Mesela, "Ahmed Midhat, 1875'te yayımlanan *Felâtun Bey ile Râkım Efendi'nin hemen başlarında Mustafa Merâkî Efendi'den bahsederken 'Hani ya bundan onbeş yirmi sene evvel İstanbul'da alafranga-meşrebler yok mu idi? İşte onlardan' diyerek 1855 sonrasının gençlerinden bir örnek gösterir.*"²⁶ Özgül'ün verdiği bilgiye göre, "Savaştan bir yıl sonra, Eylül 1856'da İstanbul'a gelip yirmiiki ay kalan (dönüşü 15 Mayıs 11858) La Baronne Durand de Fontmagne, aynı değişimi kadınların dünyasında izler. Birkaç dil bilen, korseli, kupa arabalı, baloya giden kadınlardan söz eder."²⁷

Netice itibariyle Kırım Harbi'nin sosyal ve kültürel hayata etkileri, aslında başlı başına ele alınıp incelemeyi gerektirecek kadar önemli görünmektedir. Ancak makalemiz harbin özellikle edebiyatımızdaki akisleri ile sınırlı olduğundan şimdilik bu kadarla iktifa edip asıl konumuza geçelim.

²⁴ Nuri Halil Poyraz, http://www.turkulerim.net/2844/Uskudar_a_Gider_Iken, 12.12.2008.

²⁵ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Fatih Akyüz, a.g.t., s. 147-143; La Baronne Durand Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çeviren: Gülçiçek Soytürk), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.; Lady Emelia Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, (Çeviren: Kerem Işık), Kitap Yayınevi, İst., 2007.

²⁶ M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yay., Ank., 2006, s. 88.

²⁷ M. Kayahan Özgül, a.g.e., s. 88-89.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

3. Kırım Harbi'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri

Kırım Harbi'nin Türk tarihinde; askeri, siyasi ve ekonomik bakımdan önemi olduğu kadar Türk edebiyatında da ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira, Osmanlı tarihine Kırım Harbi, Sivastopol Muharebesi gibi adlarla geçen bu savaş, cephede harp eden askerlerle, cephe gerisinde savaşı yakından takip eden aydınlar, edebiyatçılar ve halk arasında çeşitli duygular, düşünceler, sevinçler, üzüntüler, öfkeler uyandırmıştır. Bu bağlamda Kırım Savaşı'yla ilgili harbin olduğu yıllarda ve sonrasında çeşitli edebî eserler kaleme alınmıştır. Hatta günümüzde dahi Kırım Savaşı'nı konu eden bazı edebî eserler yayımlanmaktadır. Dolayısıyla Türk edebiyatı içinde çeşitli edebî türlerde yazılmış bir "1853-1856 Kırım Harbi edebiyatı"ndan bahsetmek mümkündür. Biz bunları aşağıda görüleceği üzere; "manzum eserler" ve mensur" eserler şeklinde iki ana başlık altında ele almaya çalıştık.

3.1. Kırım Harbi'yle İlgili Manzum Edebî Eserler

Kırım Harbi'yle ilgili edebî nitelikte manzum olarak birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların bazısı Eski Türk Edebiyatı'nda da örnekleri olan gazavatnâme ve zafernâme nevindedir; bazısı ise destan mahiyetinde şiirlerden oluşur. Bunlara devrin şairlerince yazılmış müstakil şiirler ile tarihler(tarih düşürmeler) de ilave edilebilir. Ayrıca, söz konusu savaşla ilgili türküler ve ağıtlar yazılmış, marşlar bestelenmiştir.

3.1.1. Zafernâme Türünden Eserler

"Türk edebiyatında fetihlerden bahseden eserlere, fetihnâme, art arda yapılan savaşları tasvir eden manzumelere de gazavatnâme denir. Bu son iki tip esere "Zafernâme" de denir."²⁸ Kırım Harbi'yle ilgili bu vadiye yazılmış -şimdilik- üç adet eserden söz edebiliriz: Biri, Salih Hayri'nin Hayrâbâd'ı²⁹ diğeri Ahmed

²⁸ Necat Birinci, *Kırım Zafernâmesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1988, s. 7.

²⁹ Necat Birinci, a.g.e.

Rıza'nın Manzûme-i Sivastopol'u³⁰, üçüncüsü de Süleyman Şâdî'nin Muzaffernâme³¹ adlı eseridir.

Yazma nüshalarında Zafernâme, Kırım Zafernâmesi gibi adlarla da kayıtlı olduğu ifade edilen Hayrâbâd, ilk kez Necat Birinci tarafından yayıma hazırlanmıştır.³² Salih Hayri eserinde, Kırım Savaşı'nın safahâtını manzum olarak anlatmaktadır. Bu yönüyle söz konusu eser edebiyatımızdaki gazavatnâme türündeki eserlerin son örneklerinden birini oluşturur.

Yaklaşık dört bin beyitten oluşan Hayrâbâd'da Rus elçisi Mençikof'un 1852'de İstanbul'a gelişinden başlayıp, Kırım Savaşı'nın çıkışını, değişik cephelerde meydana gelen olayları, Sinop baskınını ve nihayet 1856 Islahat Fermanı'na kadar geçen süre içinde kısaca cephe ve cephe gerisinde yaşananları okumak mümkündür. Birinci, Hayrâbâd'ın önemini şöyle ifade etmektedir: *Hayrâbâd sadece bir savaşın basit bir tarihi değildir. O, borç para ile savaşmak zorunda kalan bir imparatorluğun, bütün devlet erkânı ile bir yönetimin, yöneticilerin ihtiras ve kıskançlıklarının, kahramanlık ve korkaklıkların, ilk defa İstanbul'da ve bazı sahil şehirlerimizde misafir edilen büyük bir yabancı ordunun yarattığı sosyal problemlerin, dış münasebetlerin, iç isyanların, savaşın yarattığı hamiyet duygusu ile orduya servetler bağışlayan serdar hanımları yanında günlük nafakasını aynı uğurda vermeyen fukaranın, kısaca bir devrin manzum romanıdır.*³³

Savaş tasvirlerinin oldukça canlı yapıldığı eserde Sinop baskını sırasında Giresunlu bir askerin yaralanmış olmasına rağmen gösterdiği sabır, yiğitlik ve kahramanlığın anlatıldığı mısralar şöyledir:

Giresunlu idi hem Abdullah
Eylesin sa'yını meşkûr Allah
Yaptığı tavk-ı beşerden bîrûn
Hizmeti, gayreti hadden efzûn
Can-sipârâne büyük bir ikdâm

³⁰ Rızai, *Manzume-i Sivastopol*, İst., 1286, 84 s.

³¹ Selahattin Tozlu, "Kırım Harbi'nde Kars'ı Anlatan Kayıp Bir Eser: Muzaffernâme", *Akademik Araştırmalar*, Güz, 1996, s. 123-144.

³² Necat Birinci, a.g.e.

³³ Necat Birinci, a.g.e., s. 15.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Dahi diğerlerine bi'l-ibrâm
 Ansızın gülle düşüp sağ koluna
 Aldı mehtâbı o anda soluna
 Memesi üstüne düştü misket
 Yine ol hâl ile etti gayret
 Çekti birkaç kişi top başından
 Sâhile çıktı o hâletde iken
 Merhem-i sabrı vurup yâresine
 Kimseye baktırmayıp câresine
 Sonra Tersâneye buldukta vusûl
 Oldu hakkında nevâziş mebzûl³⁴

Ahmed Rıza'nın Manzume-i Sivastopol adlı eseri, şekil ve muhteva bakımından Salih Hayrî'nin Hayrâbâd/Zafernâme'ye benzer bir özelliğe sahiptir. Mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmış olan bu eserde de Kırım Harbi'nin öncesi, devletlerin ittifakı, Şevketil, Kars, Çatana, Sinop, Kalafat, Gözleve, Kerç, Sivastopol ve harbin daha pek çok cephesinde meydana gelen muharebeler ile savaş sonunda sulh antlaşmasının yapılması anlatılmaktadır. Ahmed Rıza, sonunda belirttiği tarih kaydına göre eserini Hicrî 1286 [Miladî 1869] yılında tamamlamıştır. Söz konusu eseri yeni harflerle neşreden Veysel Usta'nın dikkat çektiği üzere, "şair eserini kaleme alırken çoğu zaman muharebeleri bizzat yerinde izlemiştir. Bazı zamanlarda ise muharebelere ait bilgileri, asıl kaynaktan, yani muharebelerde yer almış subaylardan almıştır. Çeşitli muharebeleri yerinde izlemesinin başlıca sebeplerinden biri ticaretle uğraşması nedeniyle bolca seyahat etme imkânına sahip olması"dır.³⁵ Bu bağlamda tarihî kıymeti de olan eserde şairin oldukça realist bir tavır içinde olduğu görülmektedir. "Top sesinden uyku girmez gözüme/Katmazam asla hilâfe sözüme" diyen şair, mesela, Sivastopol Muharebesi'nde oluşan kanla karışık çamurlu ortamı çavuşlardan birinden dinleyip eserine şöyle nakleder:

Çavuşlardan biri dedi işittim
 Miralay ile ben oraya gittim
 İçeriye girip her yana gittik
 Gezerek bâb-ı istihkâma yettik

³⁴ Necat Birinci, a.g.e., s. 48-49.

³⁵ Ahmed Rıza Trabzonî, *Manzume-i Sivastopol* (Hazırlayan: Veysel Usta), Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2000, s. 19.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Şu denli bir çamur olmuş orada
Geçilmez mertebe gördüm orada
Miralay dedi ben âsâmı soktum
İki buçuk karış çamuru ölçtüm³⁶

Öte yandan, harbi anlatırken dikkatlerini yer yer cephe gerisine de yönelten şair, askerlerin geride bıraktıklarını, onları dört gözle bekleyenleri anlatmadan geçemez.

Buların dahi vardır gözleyeni
Buların ardlarınca sızlayanı
Buların dahi vardır ağlayanı
Bular için karalar bağlayanı
Buların dahi masumları vardır
Buların dahi mahdûmları vardır
Buların yok mudur yolun bakanı
Kani yârim deyu bağrın yakanı
Buların yok mudur baba, anası
Kani oğlum deyu ol çeke yası³⁷

Kısaca söz ettiğimiz Zafernâme ile Manzume-i Sivastopol, Kırım Harbi'ni manzum bir surette anlatan en hacimli eserlerdir. Süleyman Şadi'nin Müzaffernâme'si ise hacimce daha küçük olup (otuz sayfa) şekil olarak Zafernâme ve Manzûme-i Sivastopol'da olduğu gibi mesnevî nazım şekline göre tanzim edilmiştir. İlk iki eserde savaşın geneli anlatılırken, Müzaffernâme'de daha çok harp sırasında Kars cephesinde meydana gelen olaylar dile getirilmiştir. Bu çerçevede; *"Rusların Kars'a yönelen ilk hücumu tarihinden (h.1271/m.1855) başlayan eser, senelere göre cereyan eden hadiseleri ihtiva etmektedir. İlk sekiz sayfası medhiyelerle 1855 yılındaki ilk Rus taarruzlarına ayrılan eserin sekiz ilâ yirminci sayfaları h.1273/m.1856 ve kalan kısmı da hiç1273/m.1856 senelerinde vuku bulan olaylara tahsis edilmiştir."*³⁸

Dolayısıyla, Müzaffernâme'de; Kars'a bir bayram günü yapılan "ilk Rus hücumu"nu, sonrasında meydana gelen muharebeleri, "Kanlı Tabya ve Tahmas Tabyası vuruşmalarını", zamanla savaşa "kadın ve çocukların da katıldığını", Kars'ta giderek du-

³⁶ Ahmed Rıza Trabzonî, a.g.e., s. 24.

³⁷ Ahmed Rıza Trabzonî, a.g.e., s. 211-212

³⁸ Selahattin Tozlu, a.g.m., s. 125.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

rumun kötü hale gelmesini, bir süre sonra açlıktan at eti yenilmeye mecbur olunmasını, nihayet açlığın artık “had safhaya” varmasını ve Kars’ın Ruslara teslim edilmesini okumak mümkündür.³⁹ Eserde, açlığın dayanılmaz bir vaziyet alışının anlatıldığı satırlar şöyledir:

Nihâyet irdi açlık tâ kemâle
Ne açlık söylesem dut gûşi kâle
Neceler oldu hasret pâre nâna
Akîk reng döndi za’ferâna
İdâre kıldılar çoklar at etiyle

Ayakdan düşdi çoklar hey’etiyle
Diğer hâlât(ı) hep böyle kıyâs it
Bi-küll-i hâl Mevlâ’ya sipâs it
Ne mümkün ba’d-ezîn harbe cesâret
Çü fart-ı cev’adan yok dizde tâkat⁴⁰

Açlığın teslim olmaya mecbur bıraktığı Kars, savaş sonunda diğer cephelerde Rusların yenilip Paris Antlaşması’nın imzalanması üzerine bu antlaşma gereği tekrar Osmanlı devletine bırakılmıştır. Ancak Muzaffernâme de de anlatıldığı gibi hem savunma sırasında hem de işgal günlerinde Kars halkı büyük sıkıntılar yaşamıştır.

Öte yandan, Zafernâme, Manzûme-i Sivastopol ve Muzaffernâme’nin dışında halk şairleri de söyledikleri destanlarla bu savaşı anlatmaya çalışmışlardır. Ayrıca Kırım Harbi’ne dair duyu ve düşünceler türkülerde, ağıtlarda, marşlarda dile getirilmiştir.

3.1.2. Türküler, Marşlar ve Ağıtlar

Türk harp edebiyatında çeşitli savaşlarla ilgili yakılmış ve oldukça meşhur olmuş türküler vardır. Bunlar adeta o savaşlarla özdeşleşmiş türkülerdir. Mesela; “Çanakkale Türküsü”, “Yemen Türküsü”, “Plevne Türküsü” bunlardan akla ilk gelenlerden bazılarıdır. Bunlar gibi türkülerimiz arasında unutulmayan, uzun yıllar

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Selahattin Tozlu, a.g.m., s. 123-128.

⁴⁰ Selahattin Tozlu, a.g.m., s. 127.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

hafızalarda yer edinmiş, dilden dile nakledilen eserlerden biri de “Sivastopol Türküsü”dür.

Türk edebiyatında Kırım Savaşı’nı anlatan şiirler arasında en meşhur olanı hiç şüphesiz “Sivastopol Türküsü”dür⁴¹ “Sivastopol Şarkısı”⁴² ve “Sivastopol Marşı”⁴³ olarak da adlandırılan bu eserde nişanlısını geride bırakıp cepheye giden bir Türk yiğidinin duyguları dile getirilmiştir. İlham kaynağı Kırım Harbi ve bu harbin önemli cephelerinden biri olan Sivastopol’da meydana gelen muharebelerdir.

Harbin tarihî cephesine dair verdiğimiz malumattan da hatırlanacağı üzere, Kırım Harbi devam ederken Sinop’ta Türk donanmasının yakılmasından sonra İstanbul savunmasız kalmış; ardından İngiliz ve Fransızlar da Rusya’ya karşı yürütülen bu savaşta Osmanlı devletinin yanında harbe girmişlerdir. İşte bu sırada “İngilizler Sivastopol’un tahribini teklif ettiler. Bu askeri limanın ortadan kalkması Rusyanın Karadeniz’deki her türlü hareketlerini felce uğratacak, bu suretle İstanbul tamamen tehlikeden uzak kalacaktı. 1854 senesi Eylül ayının on dördünde otuz bin Fransız, yirmi bin İngiliz, yedi bin Türk askerinden mürekkep olan müttefik ordusu, dört yüz parça gemi ile Sivastopol’un şimalindeki Opatorya’ya çıkarıldı. Böyle büyük bir donanmanın toplandığı görülmemiştir. Rus amirali, Sinop’ta hasara uğrayıp henüz tamir olunamayan donanmasıyla karşı çıkmaya cesaret edemedi. Liman ağzını kapatmak için gemilerini batırmakla iktifa etti.”⁴⁴ Önce, Alma’yı ele geçiren müttefik ordusu daha sonra Sivastopol’u tamamen kuşatır ve iki taraf arasında çok çetin bir mücadele başlar. Yaklaşık bir yıl gibi uzun süren zorlu mücadelelerde Sivastopol adeta harabeye döner. “Nihayet 19 Eylül’de müttefik ordularının bayrakları Sivastopol harabelerinde dalgalandı; şehir düşmüştü. İngiltere bu fırsattan istifade ederek harbe devam ile Rusya’yı bir daha ayağa kaldır-

⁴¹ M. Şakir Ülkütaşır, “Türk Halk Edebiyatında Sivastopol Muharebesi (1)”, *Türk Kültürü*, Yıl: II, Sayı:15, Ocak 1964, s. 24-25. Halil Bedi Yönetken, “Sivastopol Önünde Yatan Gemiler”, *Orkestra*, C. 13, Nu.133, Eylül 1984, s. 18-20.

⁴² Şamlı Selim, *Sivastopol Şarkısı*, Ankara Millî Kütüphane, Mus Nt1991 B 374, s. 1-2.

⁴³ Etem Ruhi Üngör’den naklen *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım* (Editör: Oktay Aslanapa), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003, s. 141-143.

⁴⁴ Mithat Sertoğlu, “Kırım Harbi ve Sivastopol”, *Resimli Tarih Mecmuası*, C. 3, Nu.30, Haziran 1952., s. 1517.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

mayacak hale getirmek istiyordu. Lâkin Fransa barışı arzu etti. 16 Ocak 1856'da Çar [II. Aleksandır], şartları kabul ettiğini bildirdi"⁴⁵

Anlaşılaçağı üzere, türküye adını veren Sivastopol Muharebesi, Kırım Harbi'nin son ve önemli bir merhalesini oluşturur. Buradaki muharebelere yalnızca İngiliz ve Fransız askerleri değil Türk askerleri de katılmıştır. Aşağıda sözlerini verdiğimiz türkünün ilk dizesindeki "Sivastopol önünde yatar gemiler"den kasıt, Rus orduları komutanı Mençikof'un müttefik donanmasının limana girmesini engellemek için kendi gemilerini batırması olsa gerektir. Metinde geçen "Yardımcıdır bize kırklar yediler/ Erenler geliyor bize imdâde" gibi ifadeler, Türk harp edebiyatı vadisinde birçok eserde karşımıza çıkan savaş sırasında Türk askerine manevi yardım yapıldığı yönündeki inancın⁴⁶ bu türküde de yer alan akisleridir. Çeşitli varyantları olan söz konusu eserin bir metni şöyledir:

Sivastopol önünde yatar gemiler
Atar da nizam topunu, yerle gök iniler
Yardımcıdır bize kırklar yediler
Aman da kaptan paşa izin ver bize
Sılada nişanlımız duacı size

Sivastopol önünde yıkık minare
Düşman dedikleri gelmez imâne
Erenler geliyor bize imdâde
Aman da kaptan paşa izin ver bize
Sılada nişanlımız duacı size

Sivastopol önünde musalla taşı
Sırma kılıç kuşanmış Arap binbaşı.
Ölürsek şehidiz, kalırsak gâzi
Aman Kaptan paşa izin ver bize
Sılada nişanlımız duacı size⁴⁷

⁴⁵ Mithat Sertoğlu, a.g.m., s. 1518.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, "Halk Şairlerinin Destanlarına Göre Yardıma Koşan Ma'nevî Ordu ve Kırım Harbi (1853-56)", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl:16, Sayı:3, Temmuz 1987, s. 25-41.

⁴⁷ Etem Ruhi Üngör'den naklen *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, (Editör: Oktay Aslanapa), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003, s. 141-142.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Kırım Harbi ile özdeşleşen Sivastopol Türküsü'nün dışında çeşitli kaynaklarda başka türküler de zikredilmektedir. Mesela, bunlardan biri "1855 Kars Zaferi Türkü"sü;⁴⁸ diğeri de makalemizin başlarında harbin sosyal ve kültürel etkileri bahsinde de zik-

Söz konusu eserin bir varyantı da şöyle olup içinde daha sonraları Çanakkale Türküsü'nde de kullanıldığı anlaşılan bazı sözleri barındırmaktadır:

Sivastopol önünde yatan gemiler
Atar da İslâm topunu yer gök iniler (Atar Mahmudiye...)
Vâdesi yetişmeden ölen yiğitler (Sılasına kavuşmaz aslan yiğitler)
Aman da Padişahım izin ver bize
İzin vermez isen dök bizi denize
Sılada nişanlım âh eder size
Kışlanın önünde sıra söğütler
Oturmuş binbaşı asker öğütler
Asker gidiyor baba yiğitler
Aman da Padişahım izin ver bize
İzin vermez isen dök bizi denize
Sılada nişanlım âh eder size
Kışlanın önünde bir dolu desti
Destinin üstüne samyeli esti
Analar babalar ümidi kesti
Aman da Padişahım izin ver bize
İzin vermez isen dök bizi
Sılada nişanlım âheder size

(Etem Ruhi Üngör'den naklen *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*(Editör: Oktay Aslanapa), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003, s. 142. Kırım Harbi sırasında söylenen ve metinde geçen "Kışlanın önünde sıra söğütler/ Oturmuş binbaşı asker öğütler", "Kışlanın önünde bir dolu desti/ Analar babalar ümidi kesti" gibi mısraların atmış yıl sonra Çanakkale Türküsü'nün dizeleri arasında yer alması(Çanakkale Türküsü hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Çanakkale Türküsü'nün Öyküsü", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 1, Mart 2003, Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Yay., Çanakkale, 2003, s. 13-35.) oldukça dikkat çekicidir. Bu noktada Çanakkaleli yazar Afet Ilgaz'ın "Bizim oralarda, Çanakkale'de ihtiyar kadınlar, bir Sivastopol türküsü söylerlerdi şehid evlâtlarının, kocalarının ardından: Aman padişahım durdurma bizi/Kırmızı balçıkta kırdırma bizi" yönünde verdiği (Afet Ilgaz, "Sarıkamış, Kardan Şehitler...", *Millî Gazete*, 25.12.2006; <http://www.milligazete.com.tr>, 12.12.2008) bilgiyi de ilave edebiliriz.

⁴⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, *100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi*, Işıl Mat., İst., 1955, s. 218.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

rettiğimiz “Didon elinde burğu/Hanım didona vuruldu”⁴⁹ mısraları ile başlayan türküdür. Bunlara o yılların izlerini taşıyan bir türkünün şu mısraları da ilave edilebilir:

Bayraklar çekildi gelin mi sandın?
Davullar çalındı düğün mü sandın?
Böyle gidenleri gelir mi sandın?
Buna Kars’ın yolu derler giden gelmedi?⁵⁰

Dolayısıyla, bu savaşla ilgili gün yüzüne çıkmamış daha başka türkülerin olması kuvvetle muhtemeldir. Zira, söz konusu savaşla ilgili türkülerden bugün ancak yayımlanmış olanlardan haberdar bulunmaktayız.

Öte yandan, Etnomüzikolog Etem Ruhi Üngör’ün verdiği bilgiye göre Türk ordusu Sivastopol’a girerken ordu muzikamız bugün elimizde notası bulunmayan⁵¹ şu marşı çalmıştır:

Emvac-ı hûna garkolup sahralar olsun lâlezar
Dönsün başında düşmanın binlerce seyf-i şûlebâr
Eyler bugün hâk-i vatan evlâtlariyle iftihar
Serhaddi, düşman çiğnemiş ey millet-i âli tebâr
Başlar kesilip serteser dehşetli toplar patlasın
Arslan yürekli Türkleri görsün de düşman çatlasın⁵²

⁴⁹ M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu’ndan Pera’ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yay., Ank., 2006, s. 88.

⁵⁰ [Ali Emiri], “Kırım”, *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı*, Sene:1, Aded: 3, 31 Mayıs 1334, s. 41.

⁵¹ Prof. Dr. Bedi N.Şehsuvaroğlu bir yazısında, Kırım Harbi’nde Osmanlı orduları başkomutanı olan Ömer Paşa’nın eşinin bu harple ilgili sözsüz bir marş bestelediğini belirtir. Yazısında, The Illustrated London News’in 13 Ocak 1855’te çıkan 723 numaralı nüshasında yayımlanan marşın notalarına da yer veren Şehsuvaroğlu, bazı müzisyenlere Üngör’ün verdiği güfte ile Ömer Paşa’nın eşinin bestesini incelediğini ifade ettikten sonra şu hükme vardıklarını kaydeder: “Gördük ki bu mısralar ile o melodiler birbirlerine oldukça uymaktadır. Başka bir deyimle müzik cümleleriyle söz cümleleri birbirlerini tutmaktadır” (“Kırım Marşı ve Serdarı Ekrem Ömer Paşa”, *Türk Yurdu*, C. 4, Sayı:8/314, Ağustos 1965, s. 3).

⁵² Etem Ruhi Üngör’den naklen *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*(Editör: Oktay Aslanapa), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003, s. 143., Yine, Üngörden öğrendiğimize göre, “Zafer sevinci İstanbul’a derhal yayılmış ve o zaman Muzika-i Humayun’da bulunan ünlü bestecimiz Rifat Bey o günlerin heyecanı ile “Sivastopol Marşı”nı bestelemiştir. Marş kısa zamanda bütün İstanbul’a, hatta bütün yurda yayılmış ve bir ara büyük

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Çeşitli savaşlarda daha önceki yıllarda meydana gelmiş olan savaşlarla ilgili yakılmış türkülerin veya bestelenmiş marşların söylendiği bilinmektedir. Özellikle de eskiden elde edilmiş zaferlere dair olanların hatırlanması askere moral vermek bakımından manidardır. Bu bağlamda I.Dünya Savaşı sırasında “Yeni ve Mükemmel Ordu ve Sivastopol Marşları”nın birer sayfalık kâğıtlara bastırılıp kahvelerde satıldığı anlaşılmaktadır. Mesela, Kosovalı Receb Hilmi’ye ait “Yeni Sivastopol Marşı” bunlardan biridir. İşte bu marşın bazı mısraları şöyledir:

İstanbul’dan çıktım başım selamet
Sivastopol önünde koptu kıyamet
Kör olası Moskof’u vurduk nihâyet
Aman Padişahım izin ver bize
Kıralım Moskof’u çıkarım yüze
Moskof dedikleri bir sarı çıyan
Kırdı geçirdi vermedi aman
Kur’an’ın emrine baş kestik heman
Aman Padişahım izin ver bize
Kıralım Moskof’u çıkarım yüze
Sivastopol önünde yatan gemiler
Atar nizam topunu yer gök iniler
Anneler, babalar yollarım bekler⁵³

Kırım Harbi ve özellikle de Sivastopol’da meydana gelen muharebeler sadece türkülere ve marşlarımıza konu olmamıştır. Zira, pek çok savaşta olduğu gibi bu savaşla ilgili ağıtlar da yakılmıştır. Bu ağıtlar aynı zamanda birer türküdür. İşte bunlardan biri Nokta Ana’ya isnat edilen Kerumi ağıdıdır. Birol Topaloğlu’nun Aravani adlı albümünde⁵⁴ yer alan ağıtta “*Kerumi Hala, Kırım’dan dönmeyen oğluna şöyle seslenir: “Bülbül öter ilga eder dalini/Ordek yüzer dalga eder gölüni/Bizim köyün kız gelini puşuli/Senden sonra puşi görmem Ahmedum’ Askerin geride bıraktığı sevgilisinin yüreğinden do-laşarak Anne’nin gönlünde katmerleşir ve kendisinin dilinden düşer: ‘Nokta Anan etsun bir tava helva/Toplanup yesunler Emine*

vilâyetler ile Rumeli’de okula başlama törenlerinde söylenmesi âdet olmuştur.”, a.g.e., s. 143.

⁵³ Kosovalı Receb Hilmi, *Yeni ve Mükemmel Ordu ve Sivastopol Marşları*, Necm-i İstikbal Mat., İst., 1333, s. 1.

⁵⁴ <http://www.birolopaloglu.com/bttr/index.asp>, 12.12.2008.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Heva/Ağlama validem yureğün sava/Bir tukenmez derde duştum Ahmedum"⁵⁵

Tespit edebildiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere, Kırım Harbi ile ilgili türkü ve ağıtlar yakılmış, marşlar bestelenmiştir. Elbette söz konusu harple ilgili manzum eserler bunlardan ibaret değildir. Özellikle bu savaşla ilgili destan türüne dahil edilebilecek eserlerin daha fazla olduğu söylenebilir.

3.1.3. Destanlar

Yıllarca söylenerek nesilden nesile intikal eden Sivastopol Türküsü'nün dışında bu savaşa dair halk şairleri tarafından destanlar da vücuda getirilmiştir. Öyle ki, bu türden metinler İngiliz edebiyatında da bulunmaktadır.⁵⁶ Fevziye Abdullah Tansel, Türk edebiyatında Kırım Harbi'yle ilgili sekiz adet destan tespit etmiştir.⁵⁷ Bunlardan bazıları bizzat savaşa katılmış asker şairler tarafından söylenmiştir. Aşağıda daha ayrıntılı bahsedilecek olan Sürûrî'nin "Yürüyüş Destanı" ile Hayâlî'nin "Silistre Deastanı" ve Bezmi'nin "Sivastopol Destanı" harbe katılmış olan halk şairlerine ait olması bakımından önemlidir. Destan formundaki bu eserlere Gülzârî'nin "Destan-ı Sivastopol'u", Âşık Selîmî'nin "Rus Destanı", İbrahim Baba'nın "72 Kars Destanı" Eflâkî'nin "Şuregel Destanı"nı ilave etmek gerekir. Ayrıca, bu savaşla ilgili şairi belli olmayan anonim destanlar da bulunmaktadır. Destanların bazısında genel olarak Kırım Savaşı'ndan bahsedilirken bazılarında ise adlarından da anlaşılacağı üzere belli cephelerde yapılan savaşlar anlatılmıştır.

Tansel'in söz ettiği destanlardan ilki Safterî'nin "Destan-ı Safterî" adlı eseri olup yirmi üç dörtlükten meydana gelmektedir. Söz konusu destanda, "yezid" olarak nitelendirilen General

⁵⁵ Sadık Yalsızuçanlar, "Aravani ya da Lazlara Dair Çeşitlemeler", *Zaman*, 22 Ekim 2006.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Özkul Çobanoğlu, "Kırım Savaşı'nın İngiliz ve Türk Kaynaklarına Göre Halk Edebiyatında Yansıması", *TÜBAR*, Sayı: XVI, Güz 2004, s. 21-41.

⁵⁷ Fevziye Abdullah Tansel, "1853-1856 Kırım Harbi'yle İlgili Destanlar", *X.Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1994, s. 1977-2009.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Mençikof'un kutsal yerlerle ilgili Osmanlı devletinden istekleri, bunları Sultan Abdülmecid'in kabul etmemesi ve bunun üzerine harbin çıkışı şöyle ifade edilmiştir:

Binikiyüz yetmiş sene-i cedîd
Teklif-i müşkilde bulundu yezîd
Râziye olmadı hamîdü'l-Mecîd
Gazi Sultan Mecîd kılınca çekdi
İslâm olanları hep dâvet itdi.⁵⁸

Harbin başlarında söylendiği anlaşılan "Destan-ı Saferî"de Türk ordusuna manevi yardım yapıldığı yönündeki inancın sık sık dile getirilmesi dikkati çekmektedir. Benzer duygu ve düşünceler Sürûrî'nin destanında da şu mısralarla karşımıza çıkar:

Muhammed Mustafa, Çeharyâr ile

Otuz bin Eshâb ve Ensâr ile
.....
Enbiyâ, evliyâ geldiler saf saf
Taht-ı Süleyman'ı etdiler tavâf
Şarkdan garba değin bağlandı etrâf
Din gayreti ehl-i îman yürüdü⁵⁹

Aynı destanda Türk ordusunun Tuna'yı geçişi ve orada meydana gelen çarpışmalar şöyle tasvir edilmektedir:

Bir Cuma gün saat dört kararları
Geçtiler karşıya lutf etdi Bârî
Aşk ile çaldılar seyf-i gaddarı
Tuna seli gibi al kan yürüdü⁶⁰

Tuna boyundaki kanlı muharebeleri anlatan bir başka şair Hayalî'dir. "Hayâlî de Sürûrî gibi, bu savaşta bulunmuş, onun meşakkatine katlanıp zafer neşesini tatmıştır" diyen Banarlı'nın neşrettiği metinden anlaşıldığı kadarıyla eserde; savaş kararının alınması, ordunun toplanması, savaşın başlaması, harpten manzaralar ve nihayet düşmanın Silistre önlerindeki hezimetini anlatılmıştır.

⁵⁸ Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 1980.

⁵⁹ Nihat Sami Banarlı, "Yürüyüş Destanı", *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri-2*, Kubbealtı Neşriyatı, İst., 1982, s. 210.; Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 1986.

⁶⁰ Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 1986.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Hayalî, Rusların Silistre Savaşı'nda yenilip geri çekilmesini şöyle dile getirir:

Düşmanın ettiği iş hadden aşdı
İbtidâ cehd idüb sonradan şaşdı
Kırkbirinci gece, hâsılı, kaçdı
Böyle bilmez idi Âl-i Osman'ı

Korkudan kaçarken sarardı soldu
Rakîbun gözleri kan ile doldu
Fir'avnun misâli suya gark oldu
Leş ile doldurdu nehr-i Osmanı⁶¹

Tansel'in belirttiğine göre, savaşı gören şairler arasında Rızâ da bulunmaktadır.⁶² Abluka oldu Sivastopol mââm/Önine yatdı donanmalar tamam" diyen şair, Manzûme-i Sivastopol adlı eserinde adından da anlaşılacağı üzere daha çok Sivastopol'da meydana gelen muharebeleri anlatır.

Selîmî'ye ait olan destan ise yirmi üç dörtlükten meydana gelir ve şu mısralarla başlar:

Din kavgamız var o küffâr ile
Bizim ona çoktan burhanımız var
Çalışırız elde olan var ile
Adâlet sâhibi Sultan'ımız var⁶³

Bezmî adlı bir şaire atfedilen destanda da Ser-asker Ömer Paşa'nın kahramanlıklarından, müttefik donanmasının Karadeniz'e açılmasından ve Sivastopol kuşatmasından bahsedilmektedir.

Ömer Paşam der ki söyleyin dilden
Üç milyon askeri aşırđım belden
Sivastopol şehri gidince elden
Kâfir perişanlık nişân eyledi⁶⁴

⁶¹ Nihat Sami Banarlı, "Silistre Destanı", *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri-2*, Kubbealtı Neşriyatı, İst., 1982, s. 219

⁶² Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., 1995-1996.

⁶³ Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 1991.

⁶⁴ M. Şakir Ülkütaşır, "Türk Halk Edebiyatında Sivastopol Muharebesi(1)", *Türk Kültürü*, Yıl:II, Sayı:15, Ocak 1964, s. 26.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Söz konusu destanın başka bir versiyonunda da şöyle denilmektedir:

Çekildi donanma Karadeniz'e
Bir baştan bir başa tuttu ummânı
.....
Donanma arş eyledi sağa-sola
Doğrulub vardılar Sivastopol'a
Nısfı Kırım için düştüler yola
Vardı sabahleyin gördü düşmanı⁶⁵

Tansel'in verdiği bilgiye göre, yukarıda sözü edilen destanların dışında Kırım Harbi ile ilgili iki adet de anonim destan bulunmaktadır ki bunlarda da daha çok Sivastopol zaferi anlatılmaktadır. Yine Tansel'in tespitlerine göre, söz konusu destanların tümü göz önüne alındığında; şairler, Kırım Harbi'ne dair epey bilgi sahibidirler. Safteri'nin destanında harbin başlarındaki "millî heyecan ve zafer ümidi"ni, Surûrî'nin destanında aynı şeylerin yanında Rumeli'de Türk ordusunun Rus ordusu üzerine nasıl yürüdüğünü, Hayalî'nin "Destan-ı Silistresi'nde Silistre kuşatmasını ve sonuçta kazanılan zafer sevincini okumak mümkündür. Diğer destanlarda da yine harbin değişik safhaları anlatılmıştır. Bütün bu destanlarda yer alan ortak özelliklerden biri savaşta Türk ordusuna manevî yardım yapıldığı yönündeki inanca geniş ölçüde yer verilmiş olmasıdır. Sanat değeri bakımından ise söz konusu destanların çoğu "üstün vasıflar"a sahiptir.⁶⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tansel, Ülkütaşır ve Banarlı'nın bahsettiği destanların dışında Kırım Harbi'yle ilgili başka destanlar da bulunmaktadır. Mesela, Ömer Faruk Akün'ün neşrettiği Râzî'nin "Destan-ı Şeyh Şamil"⁶⁷ bunlardan biridir. Akün'e göre, "Kırım Harbi'nin başlarında, Rumeli ve Anadolu cephelelerinde ilk muvaffakiyetlerin kazanıldığı sıralarda yazılıp basılmıştır."⁶⁸

⁶⁵ Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 1996.

⁶⁶ Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 2006-2009.

⁶⁷ Ömer Faruk Akün, "Eski Bir Şeyh Şâmil Destanı", *Atsız Armağanı*, Ötüken Yay., İst., 1976, s. 17-59.

⁶⁸ Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 23.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

“Râzî'nin destanında Şeyh Şâmil, Dağıstan istiklâl hareketinin başına geçtiği 1834'ten beri olan gazâ ve mâceraları, Ruslar'a karşı Dağıstan'daki büyük zaferleri ile değil, Kırım Harbi başlarında Gürcistan'da giriştiği seferler çerçevesi içinde ve Osmanlı hükümdarına hizmet gayesini taşıyan bir şahsiyet olarak alınmıştır.”⁶⁹

“Destan-ı Şeyh Şâmil”in dışında Kafkas bölgesinde özellikle de Kars cephesinde meydana gelen savaşlarla ilgili devrin şairlerince söylenmiş destanlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri, İbrahim Baba'nın “72 Kars Destanı” toplam 52 kıtadan meydana gelir ve büyük bir kısmında Kars'taki muharebeler anlatılır.⁷⁰ Ayrıca, Kırım Harbi'yle ilgili destanlara Akün'ün makalesinde yer verdiği Muhsin adlı bir halk şairinin destanı⁷¹ ile çeşitli cönklerde karşımıza çıkan Silleli Bekir Merdânî'nin⁷² elli dokuz kıt'alı destanını ve daha başka destanları⁷³ da ilave etmek gerekir.

3.1.4. Tanzimat Dönemi Türk Şiirinde Kırım Harbi

Kırım Savaşı hakkında yazılan şiirler denilince halk şairlerinden başka, Tanzimat dönemi şairlerine ait olanlar üzerinde de durmak gerekir. Zira, bu dönem şairlerinden Tâhir Ömer-zâde Yusuf Halis Efendi, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid, Memduh Paşa ve daha birçok ismin şiirleri arasında ilhamını Kırım Harbi'nden alan şiirler bulunmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, bunları destanlardan ayrı zikretmemizin temel nedeni, bu tür eserlerin destan türünden farklı olmasından dolayıdır.

Namık Kemal'den önce Türk şiirinde vatan fikrini işleyen Yusuf Halis Efendi, Kırım Savaşı'ndan en fazla etkilenen şairlerden biridir. Zira, Kırzıoğlu'nun “ilk büyük vatan şairimiz” dediği⁷⁴

⁶⁹ Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 30.

⁷⁰ M. Fahrettin Kırzıoğlu, 100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi, Işıl Mat., İst., 1955, s. 216-218.

⁷¹ Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 27.

⁷² 06 Mil Yz Cönk 3

⁷³ “Ömer Paşa Destanı”, 06 Mil Yz Cönk 5; “Destan-ı Sivastopol”, 06 Mil Yz Cönk 275.

⁷⁴ M. Fahrettin Kırzıoğlu, 100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi, Işıl Mat., İst., 1955, s. 53.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Halis Efendi, 1853-1856 Kırım Harbi'ne dair birkaç şiir kaleme almış ve bunları daha sonra "Şehname-i Osmanî"sinde bir araya getirmiştir.⁷⁵ Özgül'ün yerinde tespitiyle Yusuf Hâlis, "*Sultan III. Selim zamanından beri 'sevgilinin yurdu' mânâsını kaybetmekte olan 'vatan' mazmûnunu bir siyasî kavram şeklinde kullanır.*"⁷⁶

Eserde bulunan "Muharebeye Dâir Nazm Olunmuş Eş'âra Fezleke Olarak Vatan Kasidesi" başlıklı şiirin ilk mısraları şöyledir:

İbn-i vakt oldu aceb şimdiki ebnâ-yı vatan
Vatana can fedâ eyledi âbâ-yı vatan
Mâl ü serden geçerek devlet ü dîn uğrunda
Can verip millet için ettiler ihyâ-yı vatan
Lâf uran sıdk u hamiyette egerçi çoktur
Lîk pek az bulunur öyle fedâyâ-yı vatan
Saçma bir lâf sanır sâde-dilân ü cühelâ
Niçe bin cild olur şerh-i mezâyâ-yı vatan⁷⁷

Yusuf Halis'in bu kasidesinin yanında Muzaffernâme yazarı Süleyman Şâdi'nin "Vatan Gazeli"ni de Kırım Harbi sırasında vatan temasını işleyen önemli şiirlerden biri olarak zikretmek gerekir. Bu şiirin ilk beyti şöyledir: "Bülbül-i cân verür neşe o gülzâr-ı vatan/ Mest eder âşıkı bûy-i gül-i bihâr-i vatan".⁷⁸

Tanzimat dönemi Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden Ziya Paşa'nın şiirleri incelendiğinde Kırım Harbi'yle ilgili olanların varlığı görülecektir. Ziya Paşa, "Fihrist-i Şahan-ı Al-i Osman"da⁷⁹ Abdülmecid döneminden bahsederken bu savaşa temas etmenin dışında; söz konusu savaşta elde edilen bazı zaferlerle ilgili tarihler düşürmüştür. Bunlar; "Çatana Muharebesi'nde Asâkir-i Manzure-i Şahane'nin Muzaffer Ordularına Tarih"⁸⁰ ile

⁷⁵ Yusuf Hâlis, *Şehnâme-i Osmânî*, Cerîde-i Havadis Mat., İst., 1872, 32 s.

⁷⁶ M. Kayahan Özgül, *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*, Türkiye Diyânet Vakfı Yay., Ank., 2000, s. 6.

⁷⁷ Yusuf Hâlis, a.g.e., s. 23; M. Kayahan Özgül, a.g.e., s. 90.

⁷⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, a.g.e., s. 58.

⁷⁹ Ziya Paşa, "Fihrist-i Şahan-ı Al-i Osman", Önder Göçgün, *Ziya Paşa'nın Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2001, s. 123.

⁸⁰ Ziya Paşa, "Çatana Muharebesi'nde Asakir-i Manzure-i Şahane'nin Muzaffer Ordularına Tarihtir", Önder Göçgün, *Ziya Paşa'nın Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2001, s. 127-128.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

“Sivastopol Tersanesi’nin Fethine Tarihi”⁸¹ başlığını taşır. Şair, müttefik ordularının Sivastopol’u ele geçirmesini anlattığı şiirini şöyle bitirir:

Cenâb-ı Hazret-i Allah nusret etdi kerem
Olundu feth o tılsım-ı garîb-i pür-eşkâl

Cenâb-ı Hakk o iki devlet-i fahîmeyi hem
Muzaffer eyleye Moskof’lu üzre her meh ü sâl

Bu iki mısra-ı târihim eylesün tezkîr
Ziyâ neşât-ı dilin etmek isteyen ikmâl

Hücûm kıldılar üç pâdişâh satvetle 1270
Sivastopol alınup Rus’a erdi vehn ü zevâl 1270⁸²

Abdülhak Hamid’in “Ziyâret” şiirinin ilham kaynağı da Kırım Harbi’dir. Söz konusu şiir, şairin 1297 Nisan’ında Sivastopol’a yaptığı bir ziyaret üzerine Sivastopol’daki şehitlerimiz için kaleme alınmıştır. Şiirin ilk birkaç mısraı şöyledir:

Esselâm ey ketîbe-i ulyâ,
Vatan uğrunda can veren ahyâ,
Ey şu vadide hâk olan asker!..
Sizi geldik bugün ziyârete biz,
Bizi ihyâ için değil mi ki siz
Oldunuz nâzil-i çeh-i makber?..⁸³

Bilindiği gibi, Kırım Harbi(1853-1856) sırasında Osmanlı devletinde henüz özel Türk gazeteleri neşredilmemişti. O sebeple devrin şairlerinin bu savaşla ilgili şiirlerine daha ziyade divan veya bu tarz eserlerinde rastlanmaktadır. Oysa, sonraki yıllarda cereyan eden harplerin şiirimiz ve edebiyatımızdaki akislerini gazete ve dergilerden günbegün takip etmek mümkündür. Dolayısıyla, devrin şairlerinin matbu veya yazma eserleri tarandığında Kırım Harbi’ne dair daha başka şiirlerle karşılaşılacaktır. Biz bun-

⁸¹ Ziya Paşa, “Sivastopol Tersanesi’nin Fethine Tarihi”, Önder Göçgün, *Ziya Paşa’nın Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2001, s. 129-130.

⁸² Ziya Paşa, “Sivastopol Tersanesi’nin Fethine Tarihi”, Önder Göçgün, *Ziya Paşa’nın Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2001, s. 130.

⁸³ Abdülhak Hamid, “Ziyâret”, *İlham-ı Vatan*, Matbaa-i Amire, İst., 1334, s. 19-21.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

lardan; Mehmed Memduh(Memduh Faik)'un "Rusya Muharebesi'nin Mebâdisinde Düşmana Hezimet ve Ordu-yı Osmânîye Nusret Nasib Olmakda İken Söylemişim"⁸⁴ dediği şiirle, Osman Nevres'in divânında gördüğümüz Sivastopol'un alınması hakkında düşürdüğü tarihi⁸⁵ ve Şarkîkarahisarlı Abdî'nin bir manzumesini⁸⁶ belirtmekle iktifa edelim.

Netice itibariyle bahsettiklerimizden de anlaşılacağı üzere, Kırım Savaşı, Tanzimat dönemi Türk şiirine aksetmiştir. Ancak devrin edebiyatı incelendiğinde savaşı konu edinen eserlerin sadece manzum eserler ile sınırlı olmadığı görülecektir. Hatta, I. Dünya Savaşı'nda Ruslarla savaşa girildiği sırada özellikle Sivastopol zaferi bazı şairlerimize tekrar ilham kaynağı olmuştur.⁸⁷

3.2. Kırım Harbi'yle İlgili Mensur Edebî Eserler

3.2.1. Tiyatrolar

Kırım Harbi, Tanzimat sonrası Türk edebiyatında yukarıda bir kısmından bahsedebildiğimiz manzum eserlere konu olduğu gibi bu savaşla ilgili bazı mensur eserler de kaleme alınmıştır. Kaynağını söz konusu savaştan alan mensur eserleri; tiyatro, hatıra, günlük, roman ve menkıbe türünde olanlar şeklinde sıralayabiliriz. Edebiyat tarihimize baktığımızda bunların içinde tiyatroların daha öne çıktığı görülmektedir. Zira, sahne-i harpten tiyatro sahnesine akseden Kırım Harbi hem devrin edebiyat dünyasında hem de tiyatro izleyicisi nezdinde daha fazla ilgi görmüş olsa gerektir. Buna şiirin yanında harbin hızına en fazla ayak uydurabilen türlerden birinin de tiyatro olduğu ilave edilebilir.

Aslında, Kırım Harbi'nin değişik cephelerinde cereyan eden muharebelerdeki kahramanlık, yiğitlik ve fedakârlık; kısaca

⁸⁴ Mehmed Memduh, "Rusya Muharebesi'nin Mebâdisinde Düşmana Hezimet ve Ordu-yı Osmaniye Nusret Nasib Olmakda İken Söylemişim", *Divân-ı Eş'ar*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İst., 1332, s. 99-101.

⁸⁵ Osman Nevres, *Divân-ı Nevres*, Matbaa-i Amire, İst., 1290, s. 52.

⁸⁶ Mustafa Erdoğan, *Türk Edebiyatında Muhammes*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2002, s. 205-207.

⁸⁷ Bir iki örnek vermek gerekirse bkz. Necmeddin Sahir, "Sivastopol", *Servet-i Fünûn*, Nu.1227, 27 Teşrin-i sani 1330, s. 78.; Kosovalı Receb Hilmi, *Yeni ve Mükemmel Ordu ve Sivastopol Marşları*, Necm-i İstikbal Mat., İst., 1333, 1 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

sahne-i harpte olup bitenlerin tiyatro sahnesine aksetmesi gecikmez. Zira, daha harp sona ermeden bir İtalyan'ın yazdığı Silistre Operası 1855 yılında İstanbul'da oynanır. Metin And'ın İtalyanca librettosunu Venedik'teki bir kitaplıkta bulup yayımladığı *L'assedio di Silistra* (Silistre Kuşatması) adındaki operanın bestecisi Giacomo Panizza, yazarı da Doktor V.G. olarak belirtilmiştir. Konusunu 1854'te meydana gelen ve Kırım Harbi'nin en önemli safhalarından birini oluşturan Silistre Muharasası'ndan alan opera, ertesini yıl Naum Tiyatrosu'nda oynanmıştır. İki perdelik bu operanın baş kahramanı, düşman güllesiyle şehit düşen kale komutanı Musa Paşa'dır. Operanın ikinci kahramanı ise Musa Paşa'nın şehadeti üzerine komutayı üzerine alan Prusyalı istihkâm albayı Grach'tır. Türkçe taşbaskısı da olan söz konusu operanın tamamını çeviriyazı ile neşreden And, eserle ilgili şu kanaate varmıştır: *"Libretto iyice okunduğunda görülecektir, bir İtalyan Türk'ün bu yiğitlik ve esirgemezlik destanını bir Türk gibi duyup yaşayabilmiştir."*⁸⁸

Harp devam ederken İstanbul'da oynanan bu operadan da anlaşılacağı üzere, Kırım Harbi tiyatro sahnesine çabucak akseder. Zaman içinde ortaya konan eserlere bakıldığında bu savaşın tiyatrodaki seyirinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda özellikle de Silistre'nin tercih edilmesi dikkat çekicidir.

Kırım Harbi'yle ilgili tiyatro eserleri içinde hiç şüphesiz en başta zikredilmesi gereken yine konusunu Silistre Muharasası'ndan alan Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre*'sidir.⁸⁹ Bu eserin aynı zamanda Tanzimat dönemi Türk tiyatrosu açısından da çok önemli olduğu malumdur. *Vatan yahut Silistre* ilk kez izleyicisi ve okuru ile buluştuğu günlerden bu yana ilgi ile takip edilmiş bir eserdir. Öyle ki, *Vatan yahut Silistre*, Tanzimat döneminde kaleme alınıp da hâlâ okunup sahnelenen ender eserlerden biridir.

Nâmık Kemâl edebî eserleri içinde müstesna bir yeri olan meşhur *Vatan Yahut Silistre*'yi, Mutasarrıf olarak tayin edildiği Gelibolu'da iken yazmaya başlar.⁹⁰ Görevinden ayrılıp İstanbul'a

⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. Metin And, "1855 Yılında İstanbul'da Oynanmış Bir Opera: Silistre Operası", *Millî Kültür*, C. 3, Nu.2, Temmuz 1981, s. 38-40.

⁸⁹ Namık Kemal, *Vatan yahut Silistre*, İst., 1289/1872, 169 s.

⁹⁰ Nâmık Kemâl, *Vatan Yahut Silistre* (Haz:Şemsettin Kutlu), Remzi Kitabevi, İst., 1983 (Şemsettin Kutlu kitabın başına yazdığı "Eser Hakkında" bilgide Nâmık Kemâl'in bu piyesi Gelibolu'da kaleme aldığını İstanbul'a dönüşte

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

döndükten sonra da eserini tamamlar. Vatan yahut Silistre ilk kez 1 Nisan 1873 Salı günü Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelenir.⁹¹

Silistre Muhasarası'nın tarihî cephesi kısaca şöyledir: Mart 1854'te İngiliz ve Fransızlar Osmanlı devletinin yanında harbe girince Ruslar, büyük bir hücumla kalkarak Tuna'yı geçip Balkanları aştıktan sonra İstanbul önlerine gelmeyi hedeflemişlerdir. Savaş böylece kısa sürede kazanılmış olacaktır. Zira, bu planın benzeri 1829 yılındaki savaşta tatbik edilmiş ve Ruslar, Silistre'yi zapt ederek kolayca Edirne önlerine kadar gelmiş oldukları için bu kalenin olduğu bölgenin ele geçirilmesi son derece önemlidir. Ruslar, işte bu yolu açabilmek maksadıyla 18 Mayıs 1854'ten itibaren Silistre istihkâmlarına hücum etmeye başlarlar. Zaman içinde hücumların şiddeti artar ve şehir ateş yağmuru altında kalır. Bu sırada kale muhafızı Musa Paşa şehit olur. Kaleyı kırk iki gün kuşatan Ruslar, aralıksız saldırılarından bir netice almayınca son bir hücum daha gerçekleştirirler ve tabyaların hendeklerine kadar ilerlerler; ancak muvaffak olamazlar. Sonuçta ise, muhasaradan vazgeçip geri çekilmek zorunda kalırlar. Ruslar bu savaşta elli bin askerini kaybederken Türkler de beş binden fazla şehit vermişlerdir.⁹²

Silistre'nin kahramanca savunulması ve sonunda Rusların geri çekilmeye mecbur bırakılması cephe gerisinde büyük bir sevinç meydana getirmiştir. İşte Namık Kemal bu önemli zaferi, yaklaşık ondokuz sene sonra Vatan yahut Silistre ile adeta yeniden yaşatır. Eserde vatan sevgisinin beşerî sevgiden üstün olduğu vurgulanır. Eserin başkahramanlarından İslam Bey, Zekiye isminde bir genç kıızı sevmektedir. Rusya ile harp başlayınca sevdiği kıza veda edip vatani savunmak üzere cepheye koşar. Ancak Zekiye de sevdiğini bu mücadelede yalnız bırakmaz ve erkek kılığına girerek o da Silistre'ye gider. Bunda İslam Bey'in veda ederken "Beni seven arkamdan gelsin" cümlesi de etkili olur. İslam Bey, bir süre sonra savaşta yaralanır ve tedavisi ile Zekiye ilgilenir. Bu sırada

de tamamladığını belirtir.), s. 9; Önder Göçgün'ün görüşü de bu yöndedir. Önder Göçgün, *Nâmık Kemâl*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1997, s. 11; Ahmet Hamdi Tanpınar ise, "Nâmık Kemâl daha Gelibolu'ya gitmeden evvel "Vatan yahut Silistre"yi yazmış bulunuyordu" der. *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İst., 1988, s. 358.

⁹¹ Şemsettin Kutlu, a.g.y., s. 7.

⁹² Emin Ali Çavlı, *Kırım Harbi*, Hilmi Kitabevi, İst., 1957, s. 23-25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

kendisine bakanın Zekiye olduğunu öğrenince çok sevinir. Bir gün düşman ordugâhının cephanesini ateşe vermek üzere gönüllü aranınca İslam Bey, Abdullah Çavuş'la beraber bu göreve talip olur. Bunun üzerine Zekiye yine İslam Bey'i yalnız bırakmak istemez. İslam Bey görevini başarı ile yapmış, düşman da artık geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Dört perdeden oluşan Vatan yahut Silistre'de vatanperverâne duygu ve düşünceler coşkulu bir şekilde anlatılmış; eserdeki İslam Bey ve Zekiye'nin yanında Abdullah Çavuş karakteri oldukça başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Burada bir parantez açarak eserin sevimli kahramanlarından biri olan Abdullah Çavuş'a dair Şemsettin Kutlu'nun verdiği bilgileri aktaralım:

“Birçok kimsenin sandığı gibi, Abdullah Çavuş hayali bir tip değildir. Kırım Savaşı'nın Silistre bölümünde büyük yararlıklar göstermiş, gözünü budaktan sakınmayan yiğit bir Türk askeridir. Her söz ve her olay karşısında diline doladığı “Kıyamet mi kopar?” tekerlemesi, kumandanlarının pek hoşuna gittiği için, her yerde anlatılır olmuştur. Bu kumandanlardan biri Abdullah Çavuş tipini ve onun ünlü sözünü Nâmık Kemâl'e de anlatmış ve Nâmık Kemâl “Vatan yahut Silistre”yi yazarken onu eserine alarak ölümsüzleştirmiştir.

1873'te, tiyatronun ilk temsil edildiği dönemde, terhis edilmiş bir emektar asker olarak Batı Anadolu köylerinden birinde yaşamakta olan Abdullah Çavuş, uzun bir ömür sürmüştür. Balkan Savaşları sırasında(1912) o zamanın askeri müze müdürü Muhtar Paşa, onun hâlâ hayatta olduğunu öğrenerek kendisini İstanbul'a getirtmiş, devlet konuğu etmiş, canlı bir anıt olarak halka tanıtmıştır”.⁹³

İşte bu günlerde, Abdullah Çavuş'un resmi Servet-i Fünûn ve Donanma⁹⁴ gibi devrin önemli dergilerinde yer almıştır.

⁹³ Şemsettin Kutlu, a.g.y., s. 12-13.

⁹⁴ Donanma, Nu.13, Mart 1327/Mart 1911, s. 1206.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Vatan yahut Silistre, sadece İstanbul'da değil ülke dışında da akis uyandırmış ve başta Almanca⁹⁵ olmak üzere çeşitli dillere tercüme edilmiş bir eserdir. Özellikle Rus basını, bu piyesle ilgilenmiş ve Victorien Sardou'nun "La Patrie" adlı eserinden alıntı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Nâmık Kemâl Ebuzziyâ Tevfik'e yazdığı mektupta bu iddiayı reddetmiştir.⁹⁶

Namık Kemal, Vatan yahut Silistre'de bir bakıma askerlerimiz Kırım Harbi'nin kara muharebelerinde gösterdikleri kahramanlıkları gözler önüne sererken Akif Bey⁹⁷ adlı piyesinde de bu harbin denizde cereyan eden kısmına işaret etmek ister gibidir. Her ne kadar Akif Bey, tamamen bu savaşı konu edinmese de bu savaşın gidişatında çok önemli bir yeri olan Sinop baskını ile bağlantılı olması bakımından burada zikredilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Sinop baskını Türk deniz savaşları tarihi içinde çok üzüntü verici olaylardan biridir. Osmanlı filosu Sinop limanında demirli iken Amiral Nahmimof komutasındaki Rus savaş gemilerince 30 Kasım 1853 tarihinde ani ve büyük bir saldırıya uğramıştır. Kötü hava şartlarının Rusların yakına gelinceye kadar görülmesine mani olduğu ifade edilmektedir. Baskın sonucu Osmanlı filosu hemen hemen tamamen yok edilmiş; filo komutanı Osman Paşa esir düşmüş, dört bine yakın mürettebatın yarıya yakını zayi olmuştur.⁹⁸ Bu olayla Osmanlı donanmasının neredeyse yok edilmesi sebebiyle İstanbul, denizden muhtemel bir Rus işgaline açık hale gelmiştir. İstanbul'un Rusların eline geçme ihtimalini çıkarlarına ters bulan İngiliz ve Fransızlar bu olaydan sonra Osmanlı devletinin yanında Ruslara karşı savaşa gireceklerdir.

İşte, Akif Bey'de bu baskından da söz edilmektedir. Ancak eserin asıl konusunu bu baskında bulunmuş olan bir Osmanlı de-

⁹⁵ Bu hususta Namık Kemal'in Ebuzziyâ'ya yazdığı mektuplar için bkz. Ebuzziyâ Tevfik, *Nümûne-i Edebiyat-ı Osmaniye*, Matbaa-i Ebuzziyâ, Kostantiniyye, 1329, s. 522-539.

⁹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 7.bsk., İst., 1988, s. 382.

⁹⁷ Nâmık Kemal, *Akif Bey*, Hayal Mat., İst., 1290, 142 s.; 2. bsk., *Akif Bey*, (Tertip eden: Mustafa Nihat Özön), Remzi Kitabevi, İst., 1972, 140 s.

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Fevzi Kurdoğlu, "Sinop Baskını", *Yeni Tarih Dergisi*, Sayı: 12, Aralık 1957, s. 355-358.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

niz askerinin (Akif Bey) geride bıraktığı Dilruba adlı karısı ile başka erkekler arasındaki ilişki oluşturur. Akif Bey'in Deniz muharebesinde öldüğü haberi gelince serbest olduğunu düşünen Dilruba başka erkeklere yönelir. Ancak, eserin sonuna doğru Akif Bey'in ölmediği anlaşılır. Bu eserde de vatan fikri hâkimdir; fakat Vatan yahut Silistre'de vatanın savunulmasında sevdiğini yalnız bırakmayan kadına(Zekiye) karşılık Akif Bey'de adeta tam zıttı bir kadın portresi çizilmiştir.

Kırım Harbi hakkında yazılmış bir başka tiyatro eseri, Tuna Yahut Zafer⁹⁹ adını taşır. Kapağında "Tuna Üzerindeki 1853 Vak'asını Gösterir Tiyatro" ifadesi yer alan eser, beş perdeden oluşur. Tuna Yahut Zafer, hem vak'ası hem de vermek istediği mesajlar bakımından Vatan yahut Silistre'yi hatırlatan özelliklere sahiptir.

Mehmet, annesi Fatma Hanım'la beraber Anadolu'nun bir köyünde yaşamaktadır. Köyde Ayşe adlı bir kızı seven Mehmet, savaş çıkınca annesinin de telkinleriyle gönüllü olarak harbe yazılır. Vatan yahut Silistre de olduğu gibi Ayşe önce Mehmet'i bu kararından vazgeçirmeye çalışır; fakat bunu başaramayınca yine Vatan yahut Silistre'deki Zekiye'nin yaptığına benzer bir düşünce ile erkek kılığına girip Mehmet'le beraber harbe gitmeye karar verir. Ancak bunu haber alan babası Ayşe'yi kararından geri döndürür.

Eserin şahıs kadrosu içinde Kırım Harbi'nde Osmanlı orduları başkumandanı Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa da bulunmaktadır. Ömer Paşa, Musa Paşa ve diğer birçok komutanla beraber Rumeli'de düşmana karşı önemli başarılar kazanılır. Bir ara Mehmet'le Ömer Paşa arasında şöyle bir konuşma geçer:

"Ömer Paşa: Cenk ederseniz ne iş göreceksiniz?"

Mehmet: Paşam. Şimdi hangi asker düşmanın tâ gözüne girecek beni oraya veriniz. Nerde güç iş nerde kanlı ateşli alışveriş varsa beni oraya gönderiniz.. Ben buraya iş görmeğe düşmana göğüs vermeğe din uğruna

⁹⁹ Mehmed Sadeddin, *Tuna Yahut Zafer Tuna Üzerindeki 1853 Vak'asını Gösterir Tiyatro*, İst.,1290/1873, 1+98 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

kılıç sallamağa kan akıtmağa ateş yutmağa geldim. Başkasını bilmem."¹⁰⁰

Vatan yahut Silistre'deki İslam Bey gibi savaşta en güç işlere talip olan Mehmet bu savaşlarda büyük yararlılık gösterir ve nihayet nişanlarla taltif edilir. Sonra köyüne dönen Mehmet, Ayşe ile evlenir. Bu arada Silistre Kalesi komutanı Musa Paşa'nın şehit olduğu duyulur.

Vatan tehlikeye girdiğinde onu savunmak için hemen gönüllü olarak askere gitme düşüncesi, vatan sevgisinin beşeri sevginin üstünde tutulması, bu sırada Osmanlı kadının erkeğini bu mücadelede yalnız bırakmak istemeyişi, Osmanlılık fikrinin işlenişi gibi hususiyetler Tuna yahut Zafer üzerinde Vatan yahut Silistre'nin oldukça etkili olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, doğrudan Kırım Harbi bağlamında konuları açısından birebir ilgili olmasa da aynı yıllarda okurla buluşan Ya Şehit Ya Gazi¹⁰¹ adlı eserin de Vatan yahut Silistre'nin oluşturduğu vatanseverlik atmosferinde yazıldığı söylenebilir. Birkaç örnek de göstermektedir ki Kırım Harbi, Türk edebiyatının Batılı anlamda tiyatroyu tanması ile birlikte bu türden eserlere ilham kaynağı olmuştur. Vatan fikrini yeni bir anlayışla yorumlayan Namık Kemal'in bu konuda öncü bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

3.2.2. Hatırat ve Günlük

Kırım Harbi'yle ilgili İngiliz ve Fransız edebiyatlarında hatıra, günlük ve mektup nevinden eserlerin varlığı bilinmektedir. Türk edebiyatında ise mevcut bilgilerimize göre bu tarz eserlerin fazla olduğunu söylemek oldukça güçtür. Zira, harbin müşahitlerinden Ahmed Rıza'nın *Manzûme-i Sivastopol*¹⁰²u ile Süleyman Şâdî'nin "*Muzaffernâme*"¹⁰³sini bir çeşit manzum hatırat olarak nitelendirirsek; bu vadide mensur eser aradığımızda –şimdilik-

¹⁰⁰ Mehmed Sadeddin, a.g.e., s. 59.

¹⁰¹ Mehmed Rifat, *Ya Şehid Ya Gazi*, İst., 1291/1874, 79 s.

¹⁰² Rızai, *Manzume-i Sivastopol*, İst., 1286, 84 s.

¹⁰³ Selahattin Tozlu, "Kırım Harbi'nde Kars'ı Anlatan Kayıp Bir Eser: *Muzaffernâme*", *Akademik Araştırmalar*, Güz, 1996, s. 123-144.

Ahmed Nafiz imzalı Silistre Muhasarası¹⁰⁴ adlı bir hatırat ile yetinmek durumundayız. Söz konusu eseri, ilk kez yeni harflerle yayına hazırlayan Hakkı Tarık Us, kitabın kapağına bu eserin Namık Kemâl'in kaleminden çıktığı yönünde bir not koymuştur.¹⁰⁵ Eserin tanıtımı ile ilgili bir yazısında bu meseleyi tartışan Fevziye Abdullah Tansel'in ulaştığı sonuç şöyledir:

“Kemal Magosa’da iken, orada vazife ile bulunan ve muhaberelerine vasıta olan yüzbaşı Ahmet Nafiz’in, bu insanîyetine karşılık onun adile Silistre Muhasarası adlı eserini neşretmiştir. Ahmet Nafiz, N.Kemal’in, Vatan-Yahut-Silistre piyesinin mevzuunu teşkil eden 1853-54 Silistre savaşına bizzat iştirak eden bir Türk kahramanıdır. Bu savaşa ait hatıralarını Kemal’e anlatmış ve şairimiz, bu hatırları onun ağzından naklen, tertip ettiği Silistre Muhasarası adlı eserinde toplamıştır.”¹⁰⁶

Ahmet Nafiz, kitabın önsöz mahiyetindeki kendi imzasını taşıyan “Silistre Muhasarası” başlıklı girişinde “Hassa Ordu-yı Hümâyunu’na mensub Kala’-i Hakanî Topcu Alay’ının 7. Taburu’nun 1.Bölüğü Yüzbaşısı” olarak tanıtılmaktadır. Yazarın aynı yerde belirttiği üzere, bu kitap “Silistre Muhasarası’nın tarihi demek olmayıp yalnız o vak’anın hatırda kalan bazı tarifâtıyla meşhûdât-ı mahsûsa” sından ibarettir.¹⁰⁷ Dolayısıyla, Silistre Muhasarası, Kırım Harbi ile ilgili bir hatıra kitabı özelliği taşımaktadır. Hatıratta, Ahmed Nafiz’in de içinde bulunduğu alayın Silistre’ye doğru 2 Şaban 1269/11 Mayıs 1853’te İstanbul’dan hareketinden başlayarak Rusların Silistre Muhasarası’nda yenilip tamamen geri çekildiği 18 Haziran 1854’e kadarki gelişmeleri kısaca okumak mümkündür. O sebeple bu eser, Kırım Harbi’nde çok önemli bir yeri olan Silistre Savaşı’nın bizzat içinde bulunmuş olan birinin anlattıklarından oluşması bakımından son derece önemlidir. Silistre’yi Ruslara bırakmamak için kadınlar ve çocuklara varın-

¹⁰⁴ Ahmet Nafiz, *Silistre Muhasarası*, Teodor Kasap Mat., İst., 1290, 86 s.

¹⁰⁵ Ahmet Nafiz, *Silistre Muhasarası*(Haz. Hakkı Tarık Us), Vakıf Gazetesi Mat., İst., 1946, 128 s.

¹⁰⁶ Fevziye Abdullah Tansel, “Bibliyografya”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Sayı: 44, C. XI, Ekim 1947, s. 716.

¹⁰⁷ Ahmet Nafiz, *Silistre Muhasarası*, Teodor Kasap Mat., İst., 1290, s. 3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

caya kadar nasıl bir mücadele verildiğini hiç şüphesiz en iyi anlatalardan biri Ahmet Nafiz olsa gerektir:

“Ne vakit ki, Şaban’ın 15. günü (13 Mayıs 1854) girdi ve muhasara bütün bütün gerçekleşti. Askerin ağzında:

-Bize izin verseler de düşmanı Tuna’ya döksek, geldiğine pişman etsek...

Lakırdısından başka söz yoktu.

Daha harb ilan olunur olunmaz her kim kavgeden korkarsa hastane hizmetçiliğinde, yahut buna benzer işlerde kullanılmaları için bildirmeleri ileriye sürülmüş, hiçbir kimse buna yanaşmamıştı. Erler muhasara sırasında o sözlerinin gerçek olduğunu da işle isbat ettiler.

Silistre yerlileri de savaşta ve kahramanlıkta askerden geri kalmamışlardır. Bir derecede ki kadınlar bile gerçekten erkekçe davrandılar; hatta Muhafız Paşa rahmetlisi [Musa Paşa] kadınları, çocukları –oralarm tabirince- humba denilen yeraltı siperlerine sokmak istediği zaman bunlar istemediler.”¹⁰⁸

Kırım Harbi’yle ilgili bu hatıradan başka bazı araştırmalarda¹⁰⁹ Türk Tarih Kurumu’nun kütüphanesinde bulunduğu ifade edilen bir “Ruznâme”den yani “günlük”ten¹¹⁰ bahsedilmektedir. Ancak biz bu eseri bizzat inceleme fırsatı bulamadığımızdan eserin içeriği ile ilgili fazla bir bilgi veremiyoruz. Bununla beraber eser hakkında bilgi veren makalede anlatılanları göz önüne aldığımızda söz konusu günlüğün savaşa bizzat katılan biri tarafından yazılmadığı, yazılı veya sözlü aktüel haberlere dayanarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁸ Ahmet Nafiz, *Silistre Muhasarası*(Haz. Hakkı Tark Us), Vakıf Gazetesi Mat., İst., 1946, s. 51-52.

¹⁰⁹ Mehmet Rezan Ekinci, “Savaş-Edebiyat İlişkisi: Namık Kemal ve Tolstoy (1853-1856)”, http://www.tarihten.com/makale/tolstoy_namikemal.htm (11.12.2008).

¹¹⁰ *Kırım Savaşı ile İlgili Ruznâme*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y. 119, 69y.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

3.2.3. Roman

Harp edebiyatı bağlamında bir savaşın hızına en fazla ayak uyduran şiir, hikâye, tiyatro, mektup gibi türler olur; roman ise daha sonradan gelir. Bunda diğer türlere nispetle romanın hem yazımının zaman alması hem de aktüelden ziyade yakın veya uzak geçmiş ile kimi zaman da geleceğe daha fazla ilgi duymasının etkili olduğu söylenebilir. O sebeple Türk edebiyatında herhangi bir savaşla ilgili romanın o savaşın olduğu yılların akabinde veya daha sonraki yıllarda ortaya çıkması bu yüzden olsa gerektir. Mesela, Kurtuluş Savaşı'yla ilgili ilk roman olan Ateşten Gömlek harbin sonlarına doğru 1922 yılında İkdam gazetesinde (Nu. 9059-9122, 6 Haziran-11 Ağustos 1336/1922) tefrika halinde¹¹¹ okurla buluşur. Oysa aynı savaşa dair şiir ve hikâyeler daha harp devam ederken gazete ve dergilerde çoktan yerini almıştır. Benzer tespitlerimizi I.Dünya Savaşı ve Çanakkale Muharebeleri¹¹² için de söyleyebiliriz.

Kırım Harbi'yle ilgili şiirler harp yıllarında, tiyatrolar sonraki yıllarda karşımıza çıkarken roman için çok daha uzun bir zaman beklemek gerekecektir. Ancak bu noktada Kırım Harbi'nin olduğu yıllarda Türk edebiyatının tiyatro ve roman türünü henüz tanımamış olması göz ardı edilmemelidir. Çünkü basılı ilk Türk tiyatro eseri Şinasi'nin Şair Evlenmesi olup yayım tarihi 1859'dur. Yine ilk roman olarak kabul edilen Şemseddin Sami'nin Taaşuk-ı Talat ve Fitnat'ı da 1872'de basılmıştır. O sebeple Kırım Harbi'nin tiyatro ve romana aksetmesindeki gecikme doğaldır. Doğal olmayan ise doğrudan bu harbi konu edinen bir roman için bir hayli zaman beklenecek olmasıdır. Zira, -şimdilik- tespit edebildiğimiz kadarıyla bu harple ilgili bir roman olan Hilal Görününce adlı eserin ilk baskısı 1984'te¹¹³ gerçekleşir. Bununla beraber Kırım Harbi sırasında ve sonrasında İstanbul'da meydana gelen sosyal ve kültürel değişimin ürünü olan didon veya alafranga tiplerin Türk romanının ilk örneklerinde anlatılıyor olması oldukça önemlidir. Özgül'ün yerinde dikkatini tekrar hatırlayacak olursak mesela,

¹¹¹ İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, MEB Yay., İst., 1995, s. 219 (1. dipnot).

¹¹² Bkz. Ömer Çakır, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ank., 2004, 230 s.

¹¹³ Sevinç Çokum, *Hilâl Görününce*, Cönk Yay., İst., 1984.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

"Ahmed Midhat, 1875'te yayımlanan *Felâatun Bey ile Râkım Efendi'nin hemen başlarında Mustafa Merâkî Efendi'den bahsederken 'Hani ya bundan onbeş yirmi sene evvel İstanbul'da alafranga-meşrebler yok mu idi? İşte onlardan'* diyerek 1855 sonrasının gençlerinden bir örnek gösterir."¹¹⁴ Dolayısıyla Kırım Harbi'nden onbeş yirmi yıl sonra ilk örneklerini vermeye başlayan Türk romanı bu savaşı doğrudan konu edinmese de savaşın sosyal ve kültürel sonuçlarına temas etmeden geçmeyecektir. Öyle ki, bu durum sonraki yıllarda yazılan romanlarda da zaman zaman hatırlanacak ve alafranga tiplerin tavır ve davranışları anlatılırken "Fransız didonların yaptıkları gibi"¹¹⁵ denilecektir.

Hilâl Görününce'de Kırım Harbi'nin sonuçlarından ziyade hem cephe gerisinde hem de cephede olan bitenler kronolojik bir çerçeve içinde ele alınır. O sebeple romanda anlatılanların zamanı 1853'te başlar 1856'da biter. Cephe gerisi Nizam Dede, oğlu Giray ve yeğeni Arslan Bey'in şahsında Kırım Harbi sırasında Kırım Türklerinin başlarına gelenler çerçevesinde anlatılmaktadır. Yazar, savaşa ilişkin bilgileri hem kendi anlatımı hem de zaman zaman Felekzede Ârif Çelebi'ye ait olduğunu belirttiği bir defter aracılığıyla verir. Aslında defter de "bir tarih kitabı olmayıp adına roman derler ki Frenk icadı"dır (s. 9). Dolayısıyla söz konusu eser, biri Sevinç Çokum, diğeri de roman kişisi Felekzede Ârif Çelebi'ye ait olan iki metnin bir araya getirilmesinden oluşur.

"Evvel zamanlarda han ordusu sefere çıkmak için hilâlin doğuşunu beklermiş. Hilâl göründü mü, o gün sefere için kutlu bir gün sayılıp yollara düşülmüştü... Moskof'un üstüne o kutlu günde gidilirmiş"¹¹⁶ ifadeleri eserin adını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Romanın ilerleyen sayfalarında görüleceği gibi Arslan Bey, arkadaşı Hamza Batur'la birlikte Rus askerlerine hücum için tıpkı atalarının yatığı gibi hilâlin görünmesini bekler: "Hamza Batur gözlerini hilâle çevirdi. Arslan Bey,

¹¹⁴ M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yay., Ank., 2006, s. 88.

¹¹⁵ Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema C. I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İst., 1997, s. 281.

¹¹⁶ Sevinç Çokum, *Hilâl Görününce*, Cönk Yay., İst., 1984, s. 13.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

-Kâfir tepelemeğe tam zamanında çıkmışız, dedi. Atalarımız gibi... Onlar da yeni ayın doğuşunu beklerlerdi." (s. 283)

Kırım Harbi yıllarında Kırım'da yaşayan Türkler bir yandan günlük hayatlarını devam ettirirken diğer yandan gelişmeleri kaygıyla izlemektedir. Romanda, Kırım Harbi'nin sebepleri Giray'ın kayınbabası Feyzullah Efendi'nin sözleri aracılığıyla anlatılır. "Kulağıma geldiğine göre, Rus saldatı (askeri) hazırlık içindeymiş. Muharebe çıkacak deniliyor. Kınıyaz Mençikof İstanbul'u karıştırmaya gitti. Öbür taraftan Frenkler de Bâbiâli'yi sıkıştırırlarmış. Nikolay, Osmanlı illerindeki hristiyanları kendi himayesi altına almak istiyor. Benim bildiğim, Osmanlı ezelden beri kendi gâvouruna müslümandan fazla sahip çıkar. Nikolay'ın maksadı ise Osmanlıyı ezip, aşağı denizlere inmektedir." (s. 36)

Nihâyet savaş patlak verir; ancak Rus işgali altında yaşayan Kırım Türkleri bu savaş karşısında nasıl bir tavır sergileyebileceklerdir? Zira, içlerinde "varsın Osmanlı ile Rusiyye davalarını kendileri halletsinler" (s. 98) diyenler olduğu gibi "Osmanlı ile Rusiyyenin davası bizi de ilgilendirir" (s. 98) diye düşünenler de bulunmaktadır. Ancak romanda ikinci şekilde düşünenler anlatılır. Buna göre, Kırım Türkleri savaş sırasında Osmanlı devletinin yanında yer almış ve ellerinden geldiği kadar Osmanlı ordusuna erzak temini konusunda yardım etmişlerdir. Ayrıca bununla da kalmamış toplu olmasa da içlerinden bazıları Osmanlı ordusuna katılarak Ruslara karşı savaşmıştır (Arslan Bey ve Yakub Bey). Cepheden gelen olumlu haberler Kırım Türkleri için bir umut olur. Öyle ki, Nizam Dede bir ara "Şu harp biraz boynumuzu dikletirdi" (s. 229) diyecektir.

Diğer yandan, savaş sırasında Ruslar, zaten Kırım Türklerine yıllardır uyguladıkları baskı ve zulmü daha da artırırlar. Hem Kırım'da yaşayan bazı Ruslar (Gregoroviç) hem de oradaki Rus askerleri vasıtasıyla Türklere eziyet ederler; hatta bazılarını (Yakub Bey'in babasını) da öldürürler. Bir gün Yakub Bey'in babası Hacı İsa Bey'i döven Rus askerlerine mani olmaya çalışan Giray da vurularak şehit edilir. Dolayısıyla savaş sırasında Kırım Türkleri, öz vatanlarında Rusların baskı ve zulmü altında hayat mücadelesi vermeye çalışırlar. En büyük tesellileri cepheden gelen olumlu haberler olur. Özellikle Sivastopol'un düşmesi büyük bir sevinç yaratır; kurbanlar kesilerek kutlanır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Öte yandan, Kars Kalesi'nin Ruslara teslim olduğu haberi "Sevincimiz kursağımızda kaldı" (s.291) dedirtse de Sivastopol'da Rusların yenilmesi ile Kırım Harbi müttefik güçlerin zaferiyle sonuçlanır. Harp sonrası yapılan Paris Muahedesi gereği Kars tekrar Osmanlı devletine bırakılır. Bu gelişmeler olurken Arslan Bey'le Giray'ın dul kalan eşi Şirin evlendirilerek acılar unutulmaya çalışılır. Bu arada Kırım Türkleri arasında en fazla merak edilen husus Paris Antlaşmasında Kırım'ın konuşulup konuşulmadığıdır. Bu durum Arslan Bey'in ağzından şöyle dile getirilir:

"Şu Paris Muahedesinde bizim için de bir hüküm var mı? Kırım ne olacak, bunu konuşalım isterdim. Kırım'ın üzerinden Moskof pençesini çekti mi çekmedi mi? Biz buna bakalım. Şunca yıldır zulüm yüzünden nice insanımız göç etti. Geride kalanlara da esaret zinciri vuruldu. Bir tufan koptu ki, Nuh tufanından farksızdır. Gemimiz her an batabilir. Zulüm hâlâ etrafımızdadır. Yüz tane ıslahat fermanı okunsa, bundan karlı çıkacak olan İngilizdir, Fransızdır, Rustur. Oturulup da Kırım üzerine konuşulsun isterdim. Çünkü Rusiyye bundan böyle eskisinden daha beter zulüm saçacaktır" (s. 3003)

Kırım Harbi, Osmanlı devletinin zaferi ile sonuçlansa da yapılan antlaşma Kırım Türklerinin acılarını dindirmez ve Arslan Bey'in endişeleri birer birer gerçekleşir. Ruslar özellikle savaş sırasında Osmanlı ordularına yardım edenleri alıp götürürler. Bir gün Arslan Bey'i de alıp giderler ve bir daha ondan haber alınamaz. Romanda böylece Kırım Zaferi'nin Kırım Türklerinin acılarını dindirmedeği hatta daha da arttırdığı mesajı verilir. Yazar cephe gerisini daha ziyade kendi kaleminden anlatırken savaşa dair bazı bilgileri ise Felekzede Ârif Çelebi'nin defterinden nakleder.

Romanda anlatıldığına göre, Felekzede Ârif Çelebi'nin amacı Kırım'da bir iki ay kalıp geri İstanbul'a dönmektir. Ancak Kırım'ın güzelliğine hayran olan Felekzede orada bir sene kalır. Daha sonra İstanbul'a dönen Felekzede tuttuğu notlardan oluşan bir roman yazar ve bunu taşbaskı olarak neşreder. Amacı "Şarktan Garba doğru yürüyüp cihanı fetheden bu milletin (...) Kırım derler bir parçasını yaz"maktır. (s. 334)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Yazar, Felekzede Ârif Çelebi'yi konuşturduğu kısımlarda genelde tarihî bilgiler aktarır. Böylece hem anlatımı kuruluştan kurtarır hem de okura gerçeklik izlenimi verir. Bu çerçevede; Kırım Hanlığı hakkında tarihi bilgiler vererek sözlerine başlayan Felekzede, Rus donanmasının Sinop baskınına bir müşahit olarak anlatır. Kırım'da bulunduğu sırada romanın aslî kişilerinden olan Nizam Dede ile de tanışan Felekzede, müttefik orduların Kırım'a yaptığı çıkarmaya ve Sivastopol kuşatmasına da şahit olur; bazı komutanlarla görüşme imkânı bulur. O sebeple buradaki muharebelerle ilgili bilgiler verir, türkülerden, destanlardan, menkıbelerden bahseder. Sivastopol'dan bir İngiliz gemisiyle ayrılıp İstanbul'a geldiği günleri anlatırken buradaki Fransız ve İngiliz askerlerini tanıtır. Ayrıca İstanbul'a geldikten birkaç gün sonra Fransız sefaretinin verdiği bir yemeğe katılır. Dolayısıyla yazar, bütün bu hususlarla ilgili kaynaklardan elde ettiği ayrıntılı bilgileri Felekzede Ârif Çelebi'nin defteri aracılığıyla aktarır. Romanın hacmi içinde bu defterden nakledilenler çok fazla yer tutmaz. Zaten, Hilal Görününce'de Kırım Harbi'nin tarihi cephesinden ziyade bu harbin Kırım Türkleri üzerindeki etkileri ve savaş sırasında orada yaşayan Türklerin hayat mücadelesi anlatılmaktadır.

3.2.4. Menkıbe

Sözlük "menkıbe" için "Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye"¹¹⁷ dese de kelimenin anlam dairesi biraz daha geniş olup "övülecek nitelikleri anlatan, sözler [ve] olaylar demektir."¹¹⁸ Dolayısıyla menkıbenin hem "dini" hem de genel anlamda "övülecek nitelikteki olaylar"la ilgili bir yönü vardır. Türk harp edebiyatına bakıldığında işte bu iki özelliğin bir araya geldiği savaşlarda gösterilen olağanüstü yiğitlik ve kahramanlıktan doğan birçok kahramanlık menkıbesinin olduğu görülür.¹¹⁹ Bu bağlamda Kırım Harbi'yle ilgili de bazı kahramanlık hikâyeleri ve menkıbeleri

¹¹⁷ Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*, C. 2, TDK Yay., Ank., 1988, s. 1007.

¹¹⁸ Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İst., 1954, s. 182.

¹¹⁹ Geniş bilgi için bkz. *Kahramanlık Menkıbeleri Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Ank., 1969, 49 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

anlatılmaktadır. M. Fahrettin Kırzioğlu, bunların bir kısmını 1955 Kars Zaferi adlı eserinde “kahramanlık menkıbeleri ve halk anlatıları” başlığı altında bir araya getirmiştir. Dolayısıyla bu kaynakta; “Başgedikler kahramanı Kolağası Tahtabacak Mehmed Beğ’in”, “Kars Müftüsü Hasan Efendi’nin”, “Ardahanlı iki kardeş Hasan Beğ ile Hüseyin Beğ’in”, “Azatlı Hacı Hüseyin Ağa’nın”, “Diyarbakirli Başbozuk suvari kumandanı Hacı Temür Ağa’nın”, “Hatunoğlu Kurd İsmail Beğ’in”, “Karlı gönüllüler başı Osman Ağa’nın Kırım Harbi’yle ilgili kahramanlık menkıbelerini okumak mümkündür.¹²⁰ Bunlara ayrıca özellikle Silistre savaşındaki; “Ankaralı Mehmet Ağa”, “Topçu Hasan Ağa” ve “Kütahyalı İbrahim’in¹²¹ kahramanlık hikâyeleri ilâve edilebilir.

Diğer yandan, savaş sırasında Türk askerine manevi yardım yapıldığı yönünde de birçok menkıbe anlatılmaktadır. Silistre savaşı sırasında olduğu rivayet edilen bir olayı H.Fethi Gözler, şöyle anlatır:

“Mütareke şartlarını konuşmak üzere gönderilen Ankaralı binbaşı Mustafa Ağa ile Rus Kumandanı arasında şöyle ilgi çekici bir konuşma geçmiştir:

Rus Komutan: Ölülerimizi kaldırmak için ateş kesmenizi rica ediyoruz. Birbirimize top atmayalım.

Mustafa Ağa: Esasen Gazi Musa Paşa, yaralılarımızın toplanması için ateşkes emretmişti.

Rus komutan: Tabyanızda dört topunuz olduğunu biliyoruz. Fakat muharebe zamanında her tarafı al ve yeşil bayraklı birtakım askerler sarmıştı. Bunlar nasıl askerlerdir?

Mustafa Ağa: Gördüğümüz al, yeşil bayraklı askerler yardıma gönderilmiş, Tanrı askerleridir.”¹²²

¹²⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, *100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi*, Işıl Mat., İst., 1955, s. 218-223.

¹²¹ Enver Behnan Şapolyo, *Gazi Musa Paşa ve Silistre Müdafaası*, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1949, s. 31-40.

¹²² H. Fethi Gözler, “Silistre Müdafaası”, *Türk Kültürü*, Sayı: 70, Ağustos 1968, s. 701-702.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Sonuç

Yahya Kemal, bir konuşmasında “edebiyat tarihsiz yapılmaz; edebiyatsız bir tarih tasavvur edilemez” der.¹²³ O sebeple edebiyat ve tarih ilişkisi son derece önemlidir. Edebiyat ve tarih münasebeti bağlamında bu ilişkinin temel unsurlarından birini tarihî hadiselerin edebî eserlere kaynaklık etmesi oluşturur. Zira, hem dünya edebiyatı hem de Türk edebiyatı tarihi incelendiğinde kaynağını tarihî hadiselerden (siyasî ve sosyal olaylar, büyük göçler, yangınlar, depremler, savaşlar vs) almış birçok eserle karşılaşmak mümkündür.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatına etki eden/kaynaklık eden olaylardan biri bu dönemde meydana gelmiş olan savaşlardır. Kronolojik olarak baktığımızda Osmanlı devletinin Tanzimat’ın ilanından (1839) sonra girdiği ilk savaş 1853-1856 Kırım Harbi’dir. Kırım Harbi’nin Osmanlı insanı üzerinde; siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan birçok etkileri bulunmaktadır. Özellikle alafrağa insan tipinin ve hayatın doğuşunda Kırım Harbi sebebiyle İstanbul’a gelen yabancı askerlerin yaşantısının etkisi büyüktür. O sebeple böylesine önemli bir savaşın edebiyata aksetmemesi mümkün değildir.

Makalemizde ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, Kırım Harbi’yle ilgili harbin olduğu yıllardan günümüze kadar çeşitli türlerde birçok eserin kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ancak, Kırım Harbi’nin büyüklüğü ve Türk tarihi bakımından önemi göz önüne alındığında bu savaşa dair -sayısal açıdan- yeterli edebî eser ortaya konulduğunu söylemek oldukça zordur. Bununla beraber harbin olduğu yıllarda özel gazetelerin olmadığını, makale, roman ve tiyatro gibi bazı edebî türlerin henüz bilinmediğini dikkate aldığımızda devrin edebiyatçılarının harbe olan ilgisi küçümsenemez. Aslında Türk harp edebiyatı tarihinde Kırım Harbi’nden itibaren savaşlar artık İstanbul’daki entelektüel ediplerin de ilgi sahasına girmiştir. O sebeple Tanzimat sonrası Türk harp edebiyatı tarihi Kırım Harbi’yle başlatılsa yeridir.

Kaynağını bu savaştan alan manzum eserlerden, zafernâme nev’inden olanlar Eski Türk edebiyatında da var olan

¹²³ Nejat Tamtürk, *Açıklamalı Yahya Kemal Antolojisi*, İnkılap ve Aka Kitapları, İstanbul, 1972, s. 45.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

gazavatnâme türündeki eserlerin son örneklerini oluşturmaktadır. Bu eserlerin savaşın müşahidi olanlar tarafından yazılmış olması bakımından edebî kıymetinin yanında tarihî değeri de vardır. Milletin hafızasında derin iz bırakmış olan savaşlarla ilgili meşhur türküler vücuda gelmiştir. Çanakkale türküsü gibi Kırım Harbi de bugün hâlâ yaşayan Sivastopol Türküsü'nün doğmasına sebep olmuştur. Bazıları bizzat savaşa da katıldığı anlaşılan halk şairlerinin söylediği destanlar, harp sırasında hem cephenin hem de cephe gerisinin hissiyatını öğrenmemize imkân vermektedir. Tanzimat dönemi entelektüel ediplerin bu savaşla ilgili kaleme aldığı şiirlerde de eskiye göre daha farklı bir anlayışla vatan fikrinin işlendiği fark edilmektedir.

Mensur eserler çerçevesinde baktığımızda Kırım Harbi'yle ilgili tiyatro, hatıra, menkıbe, roman türünde eserlerin yazıldığı görülmektedir. Özellikle Namık Kemal'in vatan mefhumuna dair duygu ve düşüncelerini bu savaşla ilgili yazdığı tiyatro ve hatıra türündeki eserler aracılığıyla vermeye çalışması dikkat çekicidir. Türk harp edebiyatı tarihinde hemen her savaşla ilgili olduğu gibi bu savaşa dair de kahramanlık hikâyeleri ve menkıbeler anlatılmıştır. Kırım Harbi'nin Türk romanına yeterince aksetmemesi büyük bir eksiklik olsa gerektir. Zira, söz konusu savaş, Tanzimat dönemi romanlarında karşımıza çıkan alafranga tiplerin anlatımı sırasında hatırlansa da -belki de art arda gelen başka savaşlar sebebiyle- sonraki dönemlerde adeta unutulmuştur. Oysa tarihî ve edebî açıdan son derece önemli olan Kırım Harbi, bugün hem yeni edebî eserlerde işlenmeyi hem de üzerinde yeni araştırmalar yapılmayı beklemektedir. İşte makalemiz bu yönde atılmış mütevazı bir adımdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

KAYNAKLAR

- [Ali Emiri], "Kırım", *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı*, Sene:1, Aded: 3, 31 Mayıs 1334, s.41.
- Abdülhak Hamid (1334). *İlham-ı Vatan*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Ahmed Rıza Trabzonî (2000). *Manzume-i Sivastopol* (Hazırlayan: Veysel Usta), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ahmet Nafiz (1290). *Silistre Muhasarası*, İstanbul: Teodor Kasap Matbaası. 86s.
- Ahmet Nafiz, (1946). *Silistre Muhasarası*(Haz. Hakkı Tarık Us), İstanbul: Vakit Gazetesi Matbaası.
- AKÜN, Ömer Faruk (1976). "Eski Bir Şeyh Şâmil Destanı", *Atsız Armağanı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AKYÜZ, Fatih (2006). *Kırım Savaşı'nın Lojistiğinde İstanbul'un Yeri*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- AND, Metin (1981). "1855 Yılında İstanbul'da Oynanmış Bir Opera: Silistre Operası", *Millî Kültür*, C.3, Nu.2, s. 38-40.
- ARMAĞAN, Mustafa (2004). "Florence Nightingale Üsküdar'da", *II Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, C.I, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.
- AYDIN, Mahir (2003). "Kırım Savaşı", *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikîsiyle Kırım*, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 123-140.
- BANARLI, Nihat Sami (1982). *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri-2*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- BEYATLI, Yahya Kemal (1984). *Edebiyata Dair*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- BİRİNCİ, Necat (1988). *Kırım Zafernâmesi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÇAVLI, Emin Ali (1957). *Kırım Harbi*, İstanbul: Hilmi Kitabevi
- ÇETİN, Atilla (1990). "Kırım Savaşı'nda Çatana Meydan Muharebesi Zaferi ve Bir Resim (5 Ocak 1854)", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C.4, Nu.40, s. 45-46.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

-
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2004). "Kırım Savaşı'nın İngiliz ve Türk Kaynaklarına Göre Halk Edebiyatında Yansıması", *TÜBAR*, Sayı: XVI, s. 21-41.
- ÇOKUM, Sevinç (1984). *Hilâl Görününce*, İstanbul: Cönk Yayınları.
- Ebuzziyâ Tevfik (1329). *Nümûne-i Edebiyat-ı Osmaniye*, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziyâ.
- EKİNCİ, Mehmet Rezan. "Savaş-Edebiyat İlişkisi: Namık Kemal ve Tolstoy (1853-1856)", http://www.tarihten.com/makale/tolstoy_namikemal.htm (11.12.2008).
- ENGİNÜN, İnci (1995). *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa(2002). *Türk Edebiyatında Muhammes*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GOWING, Timothy (2005). *Kırım Savaşı*, (Çev. Gülşen Demir), Ankara: Adapa Yayınları.
- GÖÇGÜN, Önder (2001). *Ziya Paşa'nın Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖZLER, H.Fethi (1968). "Silistre Müdafaası", *Türk Kültürü*, Sayı: 70, s. 701-702.
- GÜNDÜZ, Osman (1997). *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, C.I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- HACİSALİHOĞLU, Neriman Ersoy (2006). "Kırım Savaşı'nda Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması 22-23 Mayıs 2006*, Bildiriler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ILGAZ, Afet. "Sarıkamış, Kardan Şehitler...", *Millî Gazete*, 25.12.2006; <http://www.milligazete.com.tr>, 12.12.2008.
- KARAHAN, Abdülkadir (1979). "Türk Klâsik Edebiyatı ve Halk Edebiyatında Barış ve Savaş", *Millî Kültür*, C.1, Sayı: 12, s. 20-22.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

- KAYLAN, Aziz (1975). *Kırım Savaşı*, Ankara: Milliyet Yayınları, 185s.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1955). *100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi*, İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kosovalı Receb Hilmi (1333). *Yeni ve Mükemmel Ordu ve Sivastopol Marşları*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası.1s.
- KURDOĞLU, Fevzi (1957). "Sinop Baskını", *Yeni Tarih Dergisi*, Sayı: 12, s. 355-358.
- LEVEND, A. Sırrı (1956). *Gazâvatnâmeler ve Mihal Oğlu Ali Bey'in Gazâvatnâmesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mehmed Memduh (1332). *Dîvân-ı Eş'ar*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası.
- Mehmed Rifat (1291). *Ya Şehid Ya Gazi*, İstanbul., 79s.
- Mehmed Sadeddin (1290). *Tuna Yahut Zafer Tuna Üzerindeki 1853 Vak'asını Gösterir Tiyatro*, İstanbul.
- Nâmık Kemal (1289). Vatan yahut Silistre, İst., 1289/1872, 169s.
- Nâmık Kemal (1290). Akif Bey, İstanbul: Hayal Matbaası.142 s.
- Nâmık Kemal (1972). Akif Bey, (Tertip eden: Mustafa Nihat Özön), 2. bsk., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Nâmık Kemâl (1983). *Vatan Yahut Silistre* (Haz:Şemsettin Kutlu), İstanbul: Remzi Kitabevi, Göçgün, Önder (1997). *Nâmık Kemâl*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Necmeddin Sâhir (1330). "Sivastopol", *Servet-i Fünûnn*, Nu.1227, s.78
- Osman Nevres (1290). *Divan-ı Nevres*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- ÖNAL, Mehmet (2008). *Yeni Türk Edebiyatı*, Geliştirilmiş 3.bsk., Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZGÜL, M. Kayahan(2000). *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (2006). *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle*, Ankara: Hece Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

- ÖZÖN, Mustafa Nihat (1954). *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İst., 1954, s.182.
- POYRAZ, Nuri Halil, "Üsküdar'a Gideriken", http://www.turkulerim.net/2844/Uskudar_a_Gider_Iken, 12.12.2008.
- Rızai (1286). *Manzume-i Sivastopol*, İstanbul. 84s.
- SERTOĞLU, Mithat (1952). "Kırım Harbi ve Sivastopol", *Resimli Tarih Mecmuası*, C.3, Nu.30, s.1513-1518.
- Şamlı Selim, *Sivastopol Şarkısı*, Ankara Millî Kütüphane, Mus Nt1991 B 374, s.1-2.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan (1949). *Gazi Musa Paşa ve Silistire Müdafası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N.(1965). "Kırım Marşı ve Serdarı Ekrem Ömer Paşa", *Türk Yurdu*, C.4, Sayı:8/314, s.3.
- TAMTÜRK, Nejat (1972). *Açıklamalı Yahya Kemal Antolojisi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1947). "Bibliyografya", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Sayı: 44, C.XI, s. 716.
- TANSEL, Fevziye Abdullah(1987). "Halk Şairlerinin Destanlarına Göre Yardıma Koşan Ma'nevî Ordu ve Kırım Harbi (1853-56)", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl:16, Sayı:3, s. 25-41.
- TANSEL, Fevziye Abdullah(1994). "1853-1856 Kırım Harbi'yle İlgili Destanlar", *X.Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi., s.1977-2009.
- TİMURTAŞ, F.Kadri (1990). "Eski Türk Edebiyatında Kahramanlık", *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 2.bsk., s. 124-136.
- TOZLU, Selahattin "Kırım Harbi'nde Kars'ı Anlatan Kayıp Bir Eser: Muzafername", *Akademik Araştırmalar*, Güz, 1996, s.123-144.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

-
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, C.2, Ankara: TDK Yayınları, 1988, s.1007.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1964). "Türk Halk Edebiyatında Sivastopol Muharebesi (1)", *Türk Kültürü*, Yıl: II, Sayı:15, s. 24-26.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1969). "Kırım Savaşı'nın İstanbul'daki İzleri Didon ve Didonlar", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.1, Nu.2, s. 26.
- ÜNGÖR, Etem Ruhi(2003). "Türk Marşları", *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım* (Editör: Oktay Aslanapa), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- YALSIZUÇANLAR, Sadık. "Aravani ya da Lazlara Dair Çeşitlemeler", *Zaman*, 22 Ekim 2006.
- YAZICI, Nesimi (1992). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150.Yılında Tanzimat*, (Haz. H.D. Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YÖNETKEN, Halil Bedi(1984). "Sivastopol Önünde Yatan Gemiler", *Orkestra*, C.13, Nu.133, s.18-20.
- Yusuf Hâlis (1872). *Şehnâme-i Osmânî*, İstanbul: Cerîde-i Havadis Matbaası.32s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*